

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

САЛМАНОВ ВАЛЕНТИН ОЛЕГОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри політології
та державного управління
д. політ.н., доцент
_____ Чальцева О.М.
« _____ » _____ 2022 р.

**ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ**

Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування
Кваліфікаційна робота

Наукові керівники:
Чальцева О.М., завідувач кафедри
політології та державного управління,
д.політ.н., доцент
Іваницька О.П., д.і.н., проф.,
проф. кафедри політології
та державного управління
Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ECTS/за національною
шкалою)

Голова ЕК:
Василюк С. М. _____
(підпис)

Вінниця 2022

АНОТАЦІЯ

Салманов В.О. Формування та реалізація державної політики у сфері соціального захисту населення.

Соціальний захист – це багаторівнева система економічних, соціальних та правових відносин по управлінню соціальними ризиками суспільства для ліквідації їх небажаних наслідків та забезпечення належного рівня життя. Система соціального захисту об'єднує наступні елементи: соціальне забезпечення, соціальну допомогу окремим категоріям населення, соціальне страхування.

Державне управління у сфері соціального захисту населення здійснюють державні органи влади, які, виконуючи відповідні управлінські функції у зазначеній сфері, створюють необхідні передумови для розвитку виробництва, науки, освіти, культури, загалом усіх галузей людського розвитку, зокрема і досягнення економічних успіхів. Державне управління має здійснювати правове, організаційне, фінансове, наукове та кадрове забезпечення сфери соціального захисту.

Україна, формує свою національну модель соціальної політики, яка має бути орієнтована на європейські стандарти соціального захисту.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна політика, соціальна держава, державна політика.

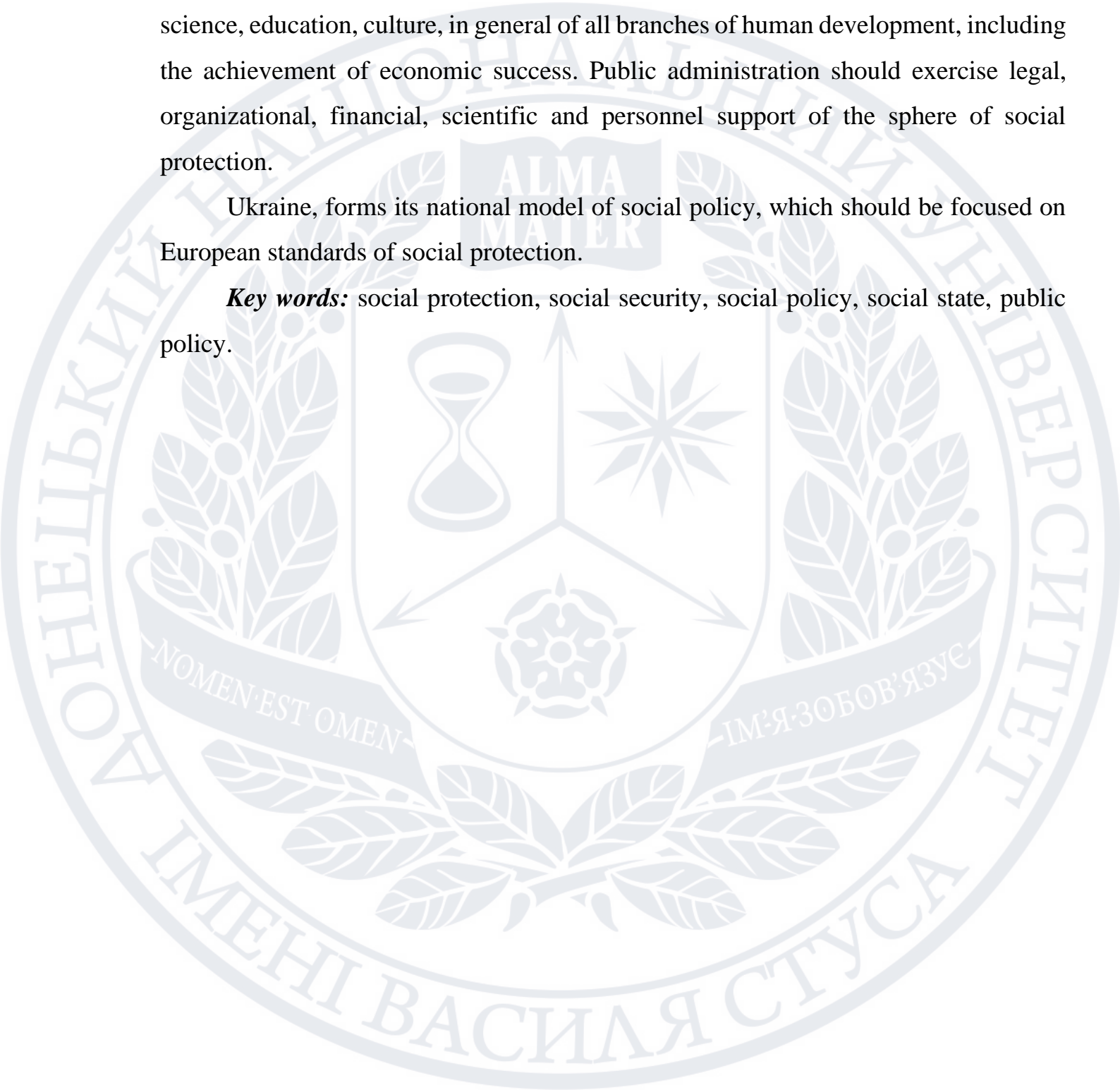
Salmanov Valentin. Formation and implementation of state policy in the field of social protection.

Social protection is a multilevel system of economic, social and legal relations to manage social risks of society to eliminate their undesirable consequences and ensure the proper standard of living. The social protection system brings together the following elements: social security, social assistance to certain categories of the population, social insurance.

Public administration in the field of social protection of the population is carried out by state authorities, which, in performing the relevant management functions in the specified field, create the necessary preconditions for the development of production, science, education, culture, in general of all branches of human development, including the achievement of economic success. Public administration should exercise legal, organizational, financial, scientific and personnel support of the sphere of social protection.

Ukraine, forms its national model of social policy, which should be focused on European standards of social protection.

Key words: social protection, social security, social policy, social state, public policy.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ	8
РОЗДІЛ 2. ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ДЕМОКРАТИЧНИХ СИСТЕМАХ.....	19
РОЗДІЛ 3. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ.....	34
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	56
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Основними правами людини, які визначено та закріплено у міжнародних нормативних документах, є соціальний захист та право на соціальне забезпечення. Варто відзначити, що соціальний захист відіграє важливу роль у покращенні умов життя, скороченні бідності, сприянні інклюзивному зростанню та підтримці соціально-економічної стійкості. Але недостатній рівень соціального захисту в різних країнах світу свідчить про те, що громадяни не користуються своїми правами на соціальний захист. Відповідно до інформації Міжнародної асоціації соціального забезпечення встановлено, що близько 50 відсотків населення світу мають доступ до тієї чи іншої форми соціального забезпечення, тоді як лише 20 відсотків мають достатнє охоплення соціальним забезпеченням. Тому необхідність розширення охоплення різних груп населення є ключовою проблемою для організацій соціального захисту у всіх регіонах світу. Однак це може бути зроблено лише при вирішенні питань, що включають демографічне старіння населення, розвиток сімейних структур, наслідки економічної глобалізації, зростання неформальних ринків праці, а також епідеміологічні та екологічні зміни.

Соціальний захист є одним із ключових елементів економічного і політичного розвитку будь-якої країни світу. Саме тому при формуванні державної політики особливу увагу зосереджують саме на рівні та структурі соціального захисту.

Проблемам соціального захисту населення, його змісту та структури присвячено значну кількість наукових праць авторів, серед них: В. Лукашикевич, Ю. Маршавін, М. Руженський, К. Слюсаренко, І. Смирнова, Ю. Стельмашук та інші.

Питання соціальної політики держави розглядалися у працях таких учених, як: Т. Ганслі, А. Квітка, А. Колот, Л. Климанська, Г. Лопушняк, М. Мних, У.Моторнюк, В. Савка, В.Скуратівський, Н. Хома та ін.

Зважаючи на значення соціальної сфери та соціального захисту населення для суспільства, питання їх фінансування як одного з інструментів державного регулювання перебувають у центрі уваги багатьох провідних економістів, соціологів, управлінців. Зокрема, вони відображені у працях В. Геєця, В. Дем'янишина, М. Козоріз, В. Куценко, В. Новікова, Е. Лібанової, У. Садової, В. Скуратівського, Г. Трілленберг та ін.

Проблеми і особливості формування ефективної системи підтримки соціально уразливих верств населення країни та питання необхідності збереження державних пільг чи заміна їх відповідним підвищенням заробітної плати або адресною соціальною допомогою досить широко досліджуються в працях В. Гошовської, О. Коваль, Е. Лібанової, О. Палій, К. Пивоварської, С. Синчук, В. Скуратівського, Л. Тарасенко, Т. Яцків та інших. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, що висвітлюють різні аспекти державної політики щодо соціального захисту населення, питання аналізу та формування оптимальної моделі соціального захисту, а особливо їх теоретичне підґрунття не набули достатнього ступеня розробленості. Теоретичні та концептуальні розробки вітчизняних науковців присвячені лише окремим аспектам цієї проблематики, є необхідність у проведенні комплексного та всебічного дослідження державного управління у сфері соціального захисту населення України.

Мета дослідження: визначити сутність і особливості формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення з урахуванням національних контекстів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку задач:

- визначити і проаналізувати основні категорії досліджуваної проблеми: “соціальний захист”, “соціальна політика”, “соціальне забезпечення”;
- визначити і пояснити можливості застосування методологічних підходів задля пояснення проблеми дослідження;
- проаналізувати сутність соціального захисту населення;
- проаналізувати моделі соціального захисту в зарубіжних країнах ;

- розглянути нормативно-правову базу державної політики соціального захисту в Україні;
- визначити проблеми державної політики в сфері соціального захисту в Україні.

Предмет дослідження: соціальний захист населення як складова соціальної політики держави в процесі управління.

Об'єкт: формування та реалізація державної політики у сфері соціального захисту населення.

В роботі були використані наступні **методи** аналізу:

- історико-нормативний метод дозволив розглянути імплементацію категорії «соціальний захист» в нормативні документи і наукові дослідження;
- метод логіко-діалектичний надав змогу дослідити в логічній послідовності аспекти соціальної політики в сфері соціального захисту в системі державного управління;
- метод аналізу та синтезу дозволив розглянути формування концептуальних положень державної політики соціального захисту;
- загальнонауковий системний і функціональний методи надали можливість зробити аналіз національних моделей соціального захисту в системі державного управління. Указані методи дозволили розглянути управління у сфері соціального захисту як цілісну систему в рамках формування і реалізації державної соціальної політики, яка функціонує у тісній взаємодії з іншими її видами.

Використання цих інструментів у сукупності забезпечили досягнення поставленої мети та достовірність отриманих результатів.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. На підставі узагальнення результатів проведеного дослідження політики соціального захисту в Україні та надано рекомендації щодо її удосконалення.

Опис структури роботи. Логіка проведеного дослідження зумовила структуру роботи: вступ, три розділи, висновки. Загальний обсяг роботи складає 72 сторінок. Список використаних джерел містить 65 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Визначаючи сутність соціального захисту, можна спиратися на положення конституцій держав, норми законодавства, міжнародно-правові норми, довідкову та енциклопедичну літературу, іноземні джерела, світовий державний досвід соціального розвитку.

На сьогоднішній день немає загальноприйнятого визначення соціальної політики, підходи окремих авторів до розкриття її сутності відрізняються. Дослідники вважають, що поняття "соціальний захист населення" з'явилося в кінці XVIII ст. в Європі і почало формуватись як державно-адміністративна система суспільної опіки (інституційне становлення системи допомоги, формування правової бази, адміністративне керування, що включає територіальні структури, часткове фінансування державою соціальної допомоги). Особливістю цього етапу є те, що держава не прагнула до прямого виконання соціальних функцій, а тільки сприяла в цьому іншим інститутам: особистій і суспільній добродійності, благодійним організаціям, корпоративному соціальному страхуванню, місцевій владі, церкві. Дві основні характеристики етапу (поява в держави власне соціальних функцій і спрямованість соціальної політики на всіх членів суспільства) взаємозалежні, вони базуються на необхідності консолідувати суспільство, що переживає прогресуюче антагоністичне розшарування. Однак принцип солідарності, що прямо впливає з теорії суспільного договору чи соціального контракту, відповідно до якого суспільство має зобов'язання перед своїми членами, не може бути реалізованим лише через суспільну добродійність, що й обумовлює виникнення власне соціальних державних функцій.

Перші елементи соціального захисту з'явилися у Німеччині наприкінці XIX ст., коли держава почала виділяти кошти на різні соціальні програми. Розпочався перехід соціальних функцій суспільства до держави.

Поширеною є думка, що виникнення терміна і поняття «соціальний захист» пов'язане із прийняттям закону США про соціальний захист (Social Security Act) у 1935 році. Його творець, президент США Франклін Рузвельт, назвав новий законодавчий акт «наріжним каменем у системі, яка будується зараз, але у жодному разі не завершується». Однак є й інші точки зору щодо виникнення цього поняття. Як зазначає Гай Перрін, попри те, що цей термін уперше вжито у США, концепція системи соціального захисту сповна була втілена в новозеландському законодавстві 1938 р. [41].

Термін "соціальний захист" був уперше використаний у Законі про соціальний захист США в 1935 р., що законодавчо визначив новий етап для цієї країни, ввівши інститут обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності й безробіття. Незабаром цей термін став широко застосовуватися в багатьох країнах світу, він виражав сутність проблеми щодо організації національних систем допомоги непрацездатним і громадянам похилого віку. Соціальний захист має низку ознак. *По-перше*, це система суспільних відносин, яка призначена для задоволення особистих матеріальних потреб громадян через індивідуальну форму розподілу зі спеціальних фондів. *По-друге*, соціальний захист здійснюється державою за рахунок коштів суспільства. *По-третє*, кошти надаються замість заробітної плати або як додаток до неї у випадках, передбачених законодавством, у разі втрати чи зниження заробітку, додаткових витрат або неможливості працевлаштування" [6, с. 6].

У 50-х роках XX ст. у багатьох країнах світу відбулися кардинальні зміни в соціальній політиці, які зумовили необхідність систематизації та координації різнопланових сегментів й інститутів соціальної сфери з позиції характеристики її захисних функцій.

Економічні аспекти соціального захисту підкреслено у «World Book Encyclopedia»: «соціальний захист — це урядова програма, яка допомагає

працівникам, пенсіонерам та їхнім сім'ям досягти рівня економічного забезпечення» [6].

Отже, соціальний захист - це певний механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян, це система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив.

Кінцевою метою соціального захисту є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової належності можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності. Інша мета - підтримання стабільності в суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, яка виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю.

Поняття «соціальний захист» у широкому розумінні визначають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті. У вузькому розумінні соціальний захист визначають як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийняттого рівня життя [7].

Українська дослідниця Е. Лібанова вважає, що соціальний захист населення – це матеріальне забезпечення всіх без виключення громадян не нижче соціальних нормативів та забезпечення гідних умов проживання [30, с.12]. Соціальний захист передбачає певний рівень матеріальної забезпеченості, тобто підтримку доходів, захист добробуту; тому в Україні – це система відносин між державою, господарськими структурами, з одного боку, та з громадянами – з іншого, у процесі яких за рахунок частини валового внутрішнього продукту утворюються та використовуються фонди фінансових ресурсів для матеріального забезпечення й обслуговування окремих категорій та груп громадян.

Соціальний захист В. Скуратівський та О. Палій трактують як "комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах" [45, с. 92]. На думку В. Глушко, соціальний захист це – сукупність заходів та механізмів їх здійснення, які використовує суспільство для забезпечення суспільно нормальних умов матеріального і духовного життя населення [10, с. 9].

В Україні конституційне закріплено поняття «соціальний захист», яке включає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також по старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, здійснюваним за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними (Конституція України, стаття 46) [26, с. 24].

Розглядаючи сутність соціального забезпечення в Україні, слід відзначити широкий спектр різних авторських підходів до його трактування. Існуючі розбіжності в тлумаченні поняття соціального захисту, нечіткість у визначенні його мотивів, інструментів та суб'єктів здійснення цього захисту знижують ефективність державної соціальної політики, звужують об'єктну базу та розмивають рамки і межі надання адресної підтримки соціально незахищеним верствам населення [15, с. 21].

В. Лукашикевич зазначив, що у вітчизняних наукових працях до 60-х років термін «соціальний захист» не використовувався, натомість офіційним було застосування терміну «соціальне забезпечення» [35].

Нині дослідженню проблем соціального захисту та соціального забезпечення присвячено праці науковців різних галузей наук та спеціальностей, проте найбільшу питому вагу приділено в юридичній та економічній сферах.

Українська дослідниця М. Даніліна стверджує, що соціальний захист – це система заходів правового, соціально-економічного та організаційного характеру, що гарантується і реалізовується державою для забезпечення гідного життя, тобто матеріальної забезпеченості на рівні стандартів сучасного розвитку суспільства і вільного розвитку людини [11, с. 26].

В цьому підході варто звернути увагу на важливість виділення автором організаційного рівня соціального захисту. В продовження цього зазначимо, що інші науковці, говорячи про соціальний захист, розглядають в такому контексті і спеціалізовані установи (інститути), які безпосередньо функціонують у цій сфері [11]. Діяльність таких установ також «прив'язує» соціальний захист та соціальні гарантії до фінансової політики держави. Адже фактично ми має справу з процесом інституціоналізації соціального захисту, в якому важливу роль відіграє фінансова складова. В спеціалізованому Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» вказується: «Державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, встановлені законами пільги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму» [2]. На наш погляд, у законодавстві України досить повно зафіксовані ключові характеристики поняття «соціальна гарантія»: по-перше, чітка залежність між їх обсягом та прожитковим мінімумом; по-друге, множинність соціальних гарантій, які існують у вигляді оплати праці, інших видів доходів, соціальної допомоги, пільг тощо; по-третє, використання державою соціальних гарантій спрямоване на забезпечення певного рівня життя населення [2].

Частина дослідників пов'язує соціальний захист із соціальною безпекою. Українська вчена О. Новікова соціальний захист обґрунтовує як процес соціальної безпеки населення [45]. До соціальної безпеки дослідниця А. Суханова відносить: стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи й суспільства від

внутрішніх і зовнішніх загроз; захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам; стан суспільства, за якого забезпечується нормальне відтворення суспільства як демографічної популяції, як нації, як народу; стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою, сталою соціальною системою забезпечення соціальних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності, стійкості до впливу чинників, які підвищують соціальний ризик [63].

Дослідники Смирнова І.І., Лихошва О.Ю., Рак Н.В., Горієва Л.А. соціальний захист визначають на основі таких складових; соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальна допомога [57].

Окрему увагу заслуговує проблема соціальних ризиків в контексті теми соціального захисту населення.

Соціальні ризики – це події в житті людини, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для забезпечення її першочергових потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена суспільства. Соціальні ризики є наріжним каменем соціального захисту. Від того, як змінюється їх перелік, що на законодавчому рівні визнається державою, можна простежити розвиток соціального захисту й оцінити його стан у конкретній державі.

Отже, термін «соціальний захист» доцільно трактувати як функцію суспільства по забезпеченню соціального положення громадянина, що склалося внаслідок дії соціальних ризиків, відповідно до умов, які визначаються з його невід'ємних і загально визнаних прав. Соціальний захист є, з одного боку, функціональною системою, тобто системою напрямів, за якими вона здійснюється, а з іншого – системою інститутів, що її забезпечують (державна, суд, профспілки та інші громадські організації). У будь-якій державі є ціла система соціальних інститутів, які здійснюють соціальний захист громадян. Найважливішим і найбільш потужним соціально-організаційним інститутом є

сама держава. Важливу роль у виконанні функцій соціального захисту відіграють такі інститути, як страхові компанії, різні спеціалізовані фонди, добродійні організації, а також суспільні та політичні організації, що здійснюють соціальний захист соціальних груп і верств населення.

Державне управління системою соціального захисту – це цілеспрямована організаційно-координуюча діяльність на всіх рівнях державної влади та місцевого самоврядування спеціально уповноважених органів шляхом прийняття ними управлінських рішень щодо розробки та виконання актів законодавства, власних рішень і завдань, створення умов для функціонування механізмів управління, спрямованих на раціональне та ефективне використання наявних ресурсів з метою забезпечення умов для реалізації державної політики соціального захисту [6].

Соціальний захист є невід’ємною складовою соціальної політики, тому визначення останньої категорії є необхідним для розуміння поставленої проблеми в дослідженні.

Так, вчений Мних М.В. наводить наступне визначення: «соціальна політика – підсистема політики держави, спрямована на регулювання соціальних відносин, соціальний розвиток та забезпечення соціальної перспективи» [40].

Моторнюк У.І. теж вважає доцільним розглядати соціальну політику як ключового чинника соціальної держави у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні соціальна політика – це цілеспрямована діяльність суб’єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини. Іншими словами – це діяльність суб’єктів соціально-політичного життя, спрямована на формування соціальної безпеки людини й суспільства. У широкому розумінні соціальна політика – це система цілеспрямованої діяльності суб’єктів, що сформувалися у суспільстві на певному етапі його розвитку і здійснюється на основі певних принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин [42].

Як видно із наведених визначень, у розумінні вчених соціальна політика виступає як складова політики держави, система заходів, спрямованих на забезпечення добробуту громадян.

Існують трактування соціальної політики держави як комплексу заходів, спрямованих на узгодження інтересів різних соціальних груп у сфері виробництва та розподілу. Дійсно, соціальна політика здійснює не лише перерозподіл матеріальних та культурних благ, але і регулює відносини працівників при їх створенні.

Між економічним зростанням та соціальним прогресом у суспільстві існує пряма залежність. Результативність та ефективність соціальної політики держави вирішальною мірою залежить від стану національної економіки країни. Соціальна та економічна політика складають внутрішню політику держави.

Як відомо, соціальна політика держави має активну і пасивну складову. Активна політика регулює трудові відносини, ринок праці та зайнятість, забезпечує робочі місця. Пасивна політика спрямована на підтримку соціально незахищених верств населення.

У 2015 році на Саміті ООН світовими лідерами прийнято 17 глобальних цілей сталого розвитку (ЦСР). Глобальні цілі офіційно вступили в силу 1 січня 2016 року і будуть актуальними до 2030 року [17]. Протягом наступних років країни будуть спрямовувати свої зусилля на ліквідацію соціальних проблем у суспільстві, у першу чергу на подолання бідності, вирішення проблем голоду, підтримання хорошого здоров'я, якісної освіти, відповідального споживання, миру та справедливості та ін. Багаті і бідні країни повинні активно сприяти процвітанню людей, що зараз живуть на планеті, а також наступних поколінь та захисту планети [17]. Хоча цілі розвитку тисячоліття не мають юридичної сили, очікується, що уряди країн добровільно приймуть на себе відповідальність і забезпечать сприятливий клімат в країні для їх досягнення. Державні органи несуть відповідальність за досягнення цих цілей та впровадження їх у життя.

Соціальна політика держави повинна бути спрямована не тільки на соціальне забезпечення та соціальну допомогу, житлові програми, охорону

здоров'я та освіту. Підтримки держави потребують також такі соціально орієнтовані сфери діяльності, як харчова та легка промисловість, які виробляють важливі для людей продукти харчування, одяг та взуття.

Мета соціальної політики держави полягає забезпеченні позитивних соціальних змін та соціального розвитку суспільства на основі соціальної справедливості, соціальної рівноправності, соціального захисту людей.

Принципи соціальної політики держави: забезпечення соціальної справедливості у суспільстві та соціальної безпеки; формування соціальної солідарності всіх верств населення; розвиток соціального партнерства; гарантування доступності освіти; охорона здоров'я громадян; пенсійне забезпечення у похилому віці; створення умов для свободи вибору професії, місця проживання; забезпечення права на професійні об'єднання та ін.

Основними механізмами реалізації соціальної політики є обов'язкове та добровільне соціальне страхування. До обов'язкового відноситься пенсійне та медичне страхування, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Добровільне соціальне страхування – це страхування громадян, які займаються підприємницькою діяльністю та індивідуальною діяльністю. Вони мають право на всі види забезпечення з державного соціального страхування, встановлені для робітників, службовців і членів кооперативів, за умови сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування України. Механізмами реалізації соціальної політики є також державна соціальна допомога – грошові виплати, субсидії та компенсації вразливим верствам населення, та державні соціальні гарантії безкоштовної медичної допомоги, безкоштовної освіти, доступного житла, культурних, оздоровчих закладів та ін. [5].

Узагальнюючи існуючі *методологічні підходи* до дослідження соціальних процесів (у т. ч. й СЗН як міри втілення соціальної справедливості) і вирішення зазначеної суперечності, зазначимо такі засади основних течій економічної теорії [22]. Представники класичної школи (А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус та

ін.), розглядаючи ринок як саморегулюючий механізм, який не потребує втручання держави, не вважали СЗН функцією її відповідальності. Тому соціальна підтримка нужденних мала спонтанний характер. Її зводили до доброчинності індивідів, церкви, громадських організацій, до допомоги людині в бідності. Остання сприймалася як природний мотиваційний рушій соціально-економічної системи. Бідність визначалася розмірами прожиткового мінімуму і вважалася наслідком недостатньої турботи та відповідальності індивіда за свій добробут [6].

Подібні методологічні підходи простежуються й у неокласичних концепціях соціального захисту (напр., А. Маршала, А. Пігу, В. Парето, Н. Бунге та ін.). Маржиналізм, досліджуючи взаємозв'язок явищ в економічній системі з позицій граничних величин, визнає необхідність соціального захисту як природного права особи, але тільки на засадах обмеженого втручання держави у цю сферу з метою регулювання суперечності між багатством і бідністю. Підхід до організації СЗН будується на засадах державного контролю за рівнем життя населення не нижче за встановлені соціальні стандарти, тобто певні граничні величини. Забезпечення бідним верствам такого стандарту життя проводиться через політику компенсаційних виплат, регулювання доходів громадян на основі перерозподілу коштів від багатих до бідних. На думку неокласиків, перерозподіл національного багатства є єдиною сферою, де критерієм необхідності державного втручання повинна слугувати соціальна справедливість, а не економічна ефективність. Разом з тим, А. Пігу вважав, що перерозподіл національного доходу відбувається за рахунок бідних громадян, тому що вони для отримання державної допомоги погоджуються на більш низьку заробітну плату [22]. Концепції неолібералізму надали поштовх не тільки ідеям пріоритетності умов для необмеженої вільної конкуренції в епоху монополізму, а й необхідності дотримання у вільній економічній політиці моральних норм особистої та суспільної відповідальності. Вони створили підґрунтя для формування соціальної підтримки нужденних як системної і раціональної політики держави з чітко визначеними цілями й результатами.

Якщо лібералізм пропагує заходи державного регулювання соціально-економічних процесів пасивного характеру, то кейнсіанство – активного. Кейнсіанська концепція СЗН побудована на моделі соціального маневрування доходами для підтримки сукупного попиту з метою забезпечення загальної рівноваги. Ідеї кейнсіанства стали підґрунтям суспільного визнання необхідності державного регулювання зайнятості, рівня цін, процесів розподілу і перерозподілу доходів, державної соціальної допомоги малозабезпеченим [5].

Усвідомленню змін умов і чинників загальноцивілізаційного процесу сприяли також соціально-орієнтовані концепції інституціоналізму (Т. Веблена, Дж. Р. Коммонса, Е. Долана, Т. Лоуві, І. Кристал та ін.). Вони розглядали як рушійні сили економіки не тільки матеріальні, а й позаекономічні (духовні, моральні, правові, соціальні тощо) чинники. Відповідно до методологічних засад цього напрямку економічної думки, СЗН є системою заходів для вирішення суперечності ринкової економіки – між можливостями ринку і потребами населення. З позицій інституціоналізму, державна соціальна допомога повинна надаватися тим, хто її особливо потребує, а решта населення мусить самостійно забезпечувати себе. В іншому випадку соціальна підтримка порушує принцип економічної свободи і породжує соціальне утриманство. Представники інституціоналізму вважали бідність не проблемою низьких доходів, а проблемою непрацюючих, небажання інтенсивно працювати. Регулюючи рівень цін, зарплату, зайнятість, кількісні та якісні параметри середніх і мінімальних соціальних стандартів, держава пом'якшує соціальну напругу, проте розвиток економіки не стимулюється. Тому завданням уряду є створення рівних можливостей у сфері освіти, професійної підготовки, умов для реалізації здібностей. На думку представників інституціоналізму, потрібно врівноважити економічну ефективність ринку із соціальними цілями суспільства [5]. Отже, незважаючи на різні методологічні підходи основних шкіл економічної думки до вирішення цієї проблеми, останнім часом спостерігається певне зближення їх позицій.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ДЕМОКРАТИЧНИХ СИСТЕМАХ

Соціальний захист і соціальна політика можуть бути якісно забезпечені лише у соціальній державі. Термін "соціальна держава" (*welfare state* – держава загального добробуту) введено ще архієпископом Темплом. Однак його активне теоретичне розроблення почалося у першій половині ХХ ст. переважно в німецькій літературі. Поняття "соціальної держави", яке було висунуто у 1929 р. німецьким державознавцем Х. Хеллером, згодом поширилося в Європі. Остаточо в значенні політико-правової концепції поняття "соціальна держава" увійшло в наукову літературу після його фіксації в Конституції ФРН у 1949 р. На визначення сутності соціальної держави кардинально вплинули праці таких вчених, як Ф. Нойман, Г. Хаферкамп, Г. Хартвіг, В. Абендрот та ін. У США ідея соціальної держави була сприйнята пізніше, ніж у країнах Європи, оскільки тип свідомості американського суспільства був орієнтований на принцип індивідуалізму [12, с. 46].

У загальному розумінні соціальна держава визначається як така, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі – приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості. Після Другої світової війни концепція соціальної держави одержала закріплення в конституціях країн Західної Європи (ФРН, Іспанія та ін.). У ст. 1 Конституції Іспанії 1978 р. зазначено, що Іспанія є соціальною, правовою та демократичною державою, вищими цінностями якої є свобода, справедливість, рівність і політичний плюралізм. У ст. 20 Конституції ФРН (1949 р.) йдеться про те, що ФРН є демократичною і соціальною федеративною державою. У Конституції Франції записано, що вона є демократичною та соціальною республікою. На думку В. Корнієнко, словом "соціальний" зловживають в усьому світі, проте до

крайніх форм це дійшло в Західній Німеччині, де Конституція містила вираз "соціальна правова держава" [12, с. 47].

У соціальній державі вперше відбувається поєднання особистісних і суспільних цілей. Держава визнала себе відповідальною за умови життя людей. "Прихід держави як суб'єкта соціального захисту на зміну приватній добродійності призвів, з одного боку, до різкого зростання обсягу соціальних гарантій і чисельності їхніх одержувачів, а з іншого – до підвищення вимог суспільства, адресованих безпосередньо державі. Особа, із зобов'язаної державі, перетворилась на ту, якій держава зобов'язана. Оформлення та виконання державою соціальних функцій стало не просто результатом дії окремо взятих факторів, а обумовлено зміною ролі людини в суспільстві, економіці, на виробництві. Зміна, внаслідок суспільно-економічного й науково-технічного прогресу, відносин "влада-особистість", стала ще одним кроком до переходу держави на якісно новий, цивілізованіший рівень розвитку соціальної держави, якою за Конституцією, є й Україна" [13, с. 37].

У сучасний період соціальна держава означає насамперед обов'язок законодавця бути соціально активним в ім'я згладжування суперечних інтересів членів суспільства і забезпечення гідних умов життя для всіх за наявності рівності форм власності на засоби виробництва. Держава стає органом подолання соціальних протиріч, урахування та координації інтересів різних груп населення, проведення до життя таких рішень, які б позитивно сприймалися різними верствами суспільства. Вона за допомогою соціальної політики має забезпечити рівність та умови політичної співучасті, об'єднати населення, стабілізувати соціальну (у тому числі правову) й економічну системи, забезпечити їх прогресивну еволюцію. Держава соціальної орієнтації передбачає наявність певного комплексу соціальних прав громадян, певний рівень соціальної захищеності та соціальної справедливості [14, с. 26].

Соціальна держава (держава соціальної демократії) – це сучасна політико-правова система, де поняття "соціальна" має важливе значення, воно пов'язане із соціальним життям людей, підкреслює, що держава бере на себе турботу про

матеріальний добробут громадян, здійснює функцію регулювання економіки з обов'язковим урахуванням екологічних вимог, забезпечує захист економічних і соціальних прав людини. На думку В. Шаповала, "поняття соціальної держави іноді формулюють як не пов'язане безпосередньо з ідеями соціальної справедливості і соціального захисту, це поняття відображає загальні зміни, які сталися протягом минулого століття у співвідношенні суспільства і держави. Воно відображає активізацію регулятивної участі держави у процесах економічного характеру, посилення її відповідного впливу на духовну та деякі інші сфери суспільного буття" [65, с.15].

Основні законодавчі норми щодо соціальної політики представлені в наступних документах: Загальна декларація прав людини, Європейська соціальна хартія, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, конвенційні стандарти Міжнародної організації праці та інші міжнародні акти [65, с. 16].

В країнах-членах Європейського союзу виділяють чотири основні моделі систем соціального захисту громадян: континентальна (бісмарківська), англосаксонська (модель Беверіджа), скандинавська і південно-європейська.

Шведський вчений Еспрінг-Андерсен виокремив три типи соціального захисту в країнах з різним рівнем ринкової економіки [12]. Перший тип захисту – ліберальний, що діє головним чином за принципом “що ти маєш?” і намагається відокремити соціальний захист від вільного ринку, обмежуючись захистом лише тих, хто позбавлений інших доходів. Така модель соціального захисту притаманна США. Саме з огляду на проблему соціального захисту встановлюються відносини між підприємцями та найманими робітниками в особі профспілок.

Другий тип захисту – консервативний, згідно з яким у системі соціального захисту домінує класична модель соціального страхування, заснована на принципі “що ти зробив?”.

Третій тип захисту – ґрунтується на принципі “хто ти є?”. У соціальному захисті переважає зрівняльна тенденція. Допомога населенню надається незалежно від наявності інших доходів [12].

Зазначимо, що за думкою вченого, політика, колишнього канцлера ФРН Людвіга Ерхарда, соціальна політика – це політика не для мільйонерів, а політика для мільйонів [12]. Соціальна орієнтація ринку – це посилення державного регулювання усіх сфер суспільства і, перш за все, його економічної основи. Саме при Ерхарді у широкий науковий побут увійшов термін “соціальна держава” у протилежність державі монетаристського типу. На відміну від монетаризму соціальна держава регулює суспільні процеси, у т.ч. й ринок, здійснює соціальну політику у інтересах більшості народу. Отже при такій моделі підсилюється вплив держави на механізм функціонування ринку шляхом різнобокої та взаємопов’язаної соціально-економічної, валютно-фінансової, науково-технічної, інвестиційної та екологічної політики, що забезпечує необхідний розвиток виробництва та вирішення соціальних проблем суспільства. Стосовно такої моделі перевага віддається так званому індикативному плануванню, що передбачає встановлення замість директивних показників певних індикативних показників і параметрів.

“Німецьке чудо” було досягнуто, перш за все, завдяки вірному відбору соціально-економічної моделі розвитку суспільства, відповідності певних витрат (одна третина) від загального бюджету на соціальне забезпечення населення. Для охорони здоров’я здійснюється страхування на випадок хвороби. Так, усі працюючі з найму безробітні та пенсіонери відповідно до “Закону про страхування” підлягають страхуванню на випадок хвороби. З метою раннього виявлення певних хвороб, передбачені профілактичні догляди різних груп застрахованих: дітей у віці до 4 років, жінок у віці від 30 років та чоловіків у віці від 45 років. Пенсії, як правило, призначаються по досягненню 65 років. Можливе призначення пенсії по досягненню 63 років. Передумовою цього є страховий стаж праці не менш 35 років. В загальний страховий стаж зараховується також час служби у армії і знаходження на фронті, час безробіття,

а також період навчання у середніх та вищих навчальних закладах і час непрацездатності у зв'язку з хворобою. Жінки мають право на пенсію вже по досягненні 60 років. Це правило відноситься також і до безробітних. Інваліди які повністю або частково непрацездатні також мають можливість отримання пенсії перед досягненням пенсійного віку. У Німеччині понад 11 мільйонів пенсіонерів, яким сплачуються пенсії по соціальному страхуванню. Вони нарівні з активно працюючими трудящими виграють від росту економіки та підвищення доходів населення. Завдяки принципу динаміки пенсій вони встановлюються із року в рік знову: пенсії підвищуються відповідно із загальним ростом заробітної плати. У останній час пенсії були підвищені у порівнянні з 50-ми роками більше ніж у 19 раз. Середній розмір пенсії становить більш 950 євро. У кожному окремому випадку у межі певних розмірів – пенсія залежить від розміру сплачених у минулому внесків: хто на протязі тривалого часу сплачував страхові внески за високими ставками (від заробітку, що перевищує загальний рівень), той має право отримувати пенсію у відповідно вищому розмірі [12].

Особи, що мають фізичні або розумові вади із-за поранення під час війни, загального захворювання або каліцтва, беруть участь у трудовому та суспільному житті. У Німеччині нараховується більше 4 мільйонів інвалідів, які не в змозі подолати наслідки інвалідності без допомоги та особливої турботи з боку суспільства. Усі інваліди мають право на відповідні види соціальної, психологічної, медичної і професійної реабілітації. Заходи, що мають мету їх трудового та побутового влаштування, починаються вже у лікарнянського ліжка та продовжуються до часу певного включення інваліда у трудовий процес і життя суспільства. Кошти на життя інвалідам та їх сім'ям забезпечуються на протязі всього періоду реабілітації шляхом надання допомоги, розмір якої визначається у відсотковому відношенні до попереднього заробітку. Вони сплачуються у розмірі 80% загальної суми заробітку та збільшуються як і пенсійне забезпечення в залежності від темпів розвитку економіки.

Держава також надає допомогу тим, хто має та виховує дітей. Багатодітні сім'ї звичайно мають у своєму розпорядженні менше коштів у порівнянні з

самотніми або бездітними сім'ями. З метою полегшення утримання та виховання дітей сім'ям сплачується щомісячна допомога. Держава сплачує на одну дитину 50, на другу – 70, на третю та кожную наступну дитину – 120 євро. Право на допомогу мають всі батьки, незалежно від рівня їх власних прибутків, до часу досягнення дітьми 18-річного віку, тобто повноліття. Якщо навчання дітей йде довго, допомога сплачується навіть по досягненню ними 27-річного віку. Допомога на дітей не обкладається податком [12].

Особи, що не мають роботи, отримують від бюро праці та працевлаштування на протязі року допомогу з безробіття у розмірі 68 % останньої отриманої заробітної плати, яка не повинна перевищувати певний максимальний розмір. Безробітним, що мають на утриманні дітей, призначається також допомога на дітей. Безробітним, які більш ніж 1 рік не мають роботи, сплачується допомога у розмірі 58 % їх останнього заробітку. Допомога для працюючих неповний робочий час сплачується у разі короткочасних простоїв у роботі. Вона підраховується в залежності від терміну простою і становить у середньому 68% заробітку, який повинен був отримати робітник при умові, якщо б простій не настав.

Німецький варіант соціального захисту, який отримав назву соціальної ринкової економіки, викликає особливий інтерес, оскільки він поєднує високу економічну ефективність з розвиненою системою соціального захисту, яка заснована на певних принципах. Основними з них є надання економічної свободи, що служить стимулом високої продуктивності праці. Сам принцип складається з таких елементів: свобода споживання, відповідно до якої споживачі можуть вибрати будь-які товари чи послуги на свій розсуд; свобода виробництва і торгівлі (підприємства можуть виробляти ті товари і послуги, які потрібні споживачам); свобода вибору робочого місця, володіння і розпорядження приватною власністю. На принципі економічної свободи засноване децентралізоване економічне планування діяльності виробничих підприємств. Координація децентралізованого економічного планування в ринковій економіці виконується за допомогою ринкового механізму взаємодії

попиту і пропозиції. Саме в цьому і полягає основна ідея ринкової економіки, а економічна свобода є руйнівною силою цієї економічної системи. Забезпечення дійсної конкуренції стало одним з важливих завдань держави. Якщо результати дії ринкового механізму стають неприйнятними з соціальної точки зору, то важливо забезпечити контроль з боку держави. За цих умов принцип економічної свободи доповнюється іншими принципами, характерними для соціальної держави[12].

Концепція “соціального ринкового господарства” Л.Ерхарда має багато спільного з поглядом іншого вченого, лауреата Нобелівської премії Гунара Мюрдаля, засновника так званої шведської моделі соціалізму, який був прихильником соціальної орієнтації ринку, соціально регульованої економіки, теорії соціальної держави та соціального партнерства. Особлива модель соціальної держави у Швеції засновувалась на складній системі прямих та непрямих податків, які вилучаються у населення[2]. На думку Г. Мюрдаля, головне у “державі добробуту” – це соціальний захист населення, під яким він розумів систему законодавчих, економічних, соціальних і соціально-психологічних гарантій, рівні умови для підвищення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску, економічної самостійності та підприємництва – для працездатного населення і створення певного рівня життєзабезпечення для непрацездатних громадян. Створення соціального захисту, за думкою Мюрдаля, передбачає такі напрями діяльності держави: забезпечення членів суспільства високим прожитковим мінімумом і надання матеріальної допомоги тим, кому внаслідок об’єктивних чинників вона необхідна, призупинення дії привілеїв стосовно тих, хто не має в них потреби; створення умов, які дозволяють громадянам заробляти кошти для повноцінного життя будь-якими засобами, що не суперечать закону; створення умов, що забезпечують задоволення високого рівня потреб громадян у освіті, медичній допомозі, тощо; забезпечення сприятливих умов праці для найманих робітників, захист їх від негативного впливу ринкової економіки; забезпечення екологічної безпеки членів суспільства; захист громадян від злочинних намагань; захист

громадянських та політичних прав і свобод, що відповідають принципам правової, соціальної держави; захист від політичного переслідування та адміністративного свавілля; забезпечення свободи духовного життя, захист від ідеологічного тиску; створення сприятливого соціально-психологічного клімату як в цілому у суспільстві, так і в окремих осередках та структурних утвореннях, захист від психологічного пресингу; забезпечення максимальної стабільності громадського життя[12].

Для реалізації цих заходів соціального захисту необхідно вивчати і формувати, враховувати намагання людей, які за оцінками Г.Мюрдаля “дійсно належать до числа найбільш важливих соціальних явищ та у величезній мірі визначають історію”.

Соціальний захист у Швеції забезпечується у відповідності з соціальним стандартом. Це значить, що при будь-яких життєвих негараздах кожна сім'я може розраховувати на життєвий рівень, який був у цій сім'ї до появи тих негараздів. Ця модель передбачає: високий відсоток національного прибутку, акумульованого у держави, місцевих органів влади чи спеціальних інститутів, які займаються соціальним захистом населення; високий рівень ефективності національної економіки; високий рівень зайнятості та інвестицій, спрямованих на одночасне забезпечення певної зайнятості і стабілізації цін.

Таким чином, "В основі шведської моделі "демократичного соціалізму" лежить соціалізація сфери розподілу національного доходу шляхом більш активної й масштабної, ніж в інших розвинених країнах, використання податково-трансфертного механізму. Зокрема, податок на прибуток великих корпорацій у Швеції становить близько 70 % балансового показника. Отже, в розпорядженні компанії залишається тільки 30 % чистого прибутку, оскільки добра половина його використовується з метою інвестицій, доходи акціонерів та менеджерів істотно обмежені. Решта прибутку знає функціональної соціалізації – використовується в інтересах найманих працівників, членів їхніх сімей і представників малого бізнесу. Високий податок на прибуток дав змогу державі повністю забезпечити безплатну вищу освіту, безплатну охорону

здоров'я (включаючи безплатні ліки). Держава надає громадянам безплатне комфортабельне житло або повністю компенсує орендну плату і дотує широке коло споживчих товарів, забезпечуючи їхню доступність для сімей з обмеженими доходами. Характерним є і те, що пенсії за віком не залежать від стажу роботи й величини зарплати працівника в період його активної трудової діяльності, тобто пенсія виплачується людині не як колишньому працівникові, а як громадянину Швеції" [65, С.43].

Зазначимо, що для США характерна ліберальна модель соціального захисту населення, яка відокремлює соціальний захист від вільного ринку та обмежується захистом лише тих, хто позбавлений інших доходів. Згідно цієї моделі проблема соціального захисту розв'язується переважно на рівні підприємств і найманих робітників в особі профспілок. Разом з тим держава також спрямовує значну частину коштів на забезпечення соціального захисту населення. В числі заходів з соціальної підтримки населення США слід відзначити розробку програм професійної підготовки та перепідготовки кадрів: охоплення системою соціального захисту широких верств населення; надання допомоги тим, хто її потребує, у т.ч. в натуральній формі (талони на безкоштовне отримання продовольчих товарів, субсидії на житло, безкоштовна медична допомога).

Проте це не вичерпаний перелік моделей систем соціального захисту, більш детальну класифікацію моделей наводять в своїй праці К. Слюсаренко і М. Садовенко [56]. Система соціального страхування в кожній країні має свої особливості і звичайно має прямий взаємозв'язок із економічним розвитком країни. Варто відзначити, що аналіз системи соціального страхування в різних країнах світу показав, що існує певна градація за рівнями страхових внесків залежно від групи населення. Зокрема, це можна говорити про звичайних працівників та інвалідів, які сплачують страхові внески. Страхові внески, в свою чергу, покривають різні види страхових виплат та допомог [56].

Кожна з цих моделей має свої особливості формування джерел та критеріїв розподілу покриття соціального забезпечення населення, що і характеризує рівень соціального захисту.

До складових елементів соціального забезпечення належать: пенсійне забезпечення, соціальна допомога та соціальні послуги.

Система соціальних внесків напряму пов'язана із рівнем соціального забезпечення в країні. Відповідно, чим вищий рівень соціальних внесків, тим більші витрати потрібно покривати. Якщо порівнювати Україну та США, то страхові внески сплачують як роботодавці, так і працівники, але відсоток страхових внесків в США значно менший, ніж в Україні. Таку ситуацію можна пояснити тим, що пенсійний вік в Україні значно нижчий, ніж в США чи в інших країнах. Саме тому від формування дієвого механізму, в якому буде поєднано реальний розмір страхових внесків та система страхових та соціальних виплат, які потрібно профінансувати, і залежить рівень соціального забезпечення в країні. Отже, чим більший рівень страхових внесків, тим вищий розмір соціальних виплат. Тому актуальним як для України, так і для інших країн світу є забезпечення прозорого та офіційного працевлаштування громадян, які будуть сплачувати страхові внески та особисто формувати джерело фінансування власних соціальних виплат [4].

Також можна виокремити й інші виклики, які виникають при реалізації ефективної системи соціального забезпечення. Серед них можна виокремити такі: недостатній рівень фінансування системи соціального захисту; відсутність або недостатній рівень інвестицій в соціальний захист; непрозоре державно-приватне партнерство у забезпеченні соціального захисту; неформальна зайнятість; функціонування адміністративних установ щодо надання соціальних послуг та інші виклики.

Однією із проблем є саме державно-приватне партнерство (ДПП), що є тим механізмом, який безпосередньо впливає на підвищення рівня соціального захисту та збільшенні фінансування соціальних послуг. У Габоні, наприклад, оператори мереж мобільного телефонного зв'язку роблять значний внесок у

фінансування загальної охорони здоров'я, стягуючи 10-відсотковий збір з обороту, крім податків, та 1,5-відсотковий збір на грошові перекази за межі країни [4].

Високий рівень неформальної зайнятості та зростання нестандартних форм роботи (викликаний цифровою економікою) також призводять до того, що дедалі більша частина населення має робочі місця, які, як правило, не покриваються існуючими механізмами соціального забезпечення. Це посилює і так складну ситуацію. Наприклад, зараз в Україні запроваджуються та оформлюються юридичні відносини у вигляді гіг-контрактів. Отже одним з основних показників соціально-економічного стану країни є частка видатків у ВВП країни. Саме рівень соціального забезпечення та захисту в країні залежить від розміру фінансування. Фінансування соціального захисту та забезпечення здійснюється за рахунок коштів загального та місцевого бюджету, але під впливом різних факторів ця частка може змінюватися та напряду впливати на рівень соціального захисту громадян країни [4].

Соціальний захист населення як система, діюча в ринкових умовах, є комплексом нормативних актів, форм, методів та дій, що повинні забезпечити:

- обґрунтований та періодично оновлюваний розрахунок і затвердження прожиткового мінімуму, який, відповідно до чинного законодавства України, є основою для встановлення мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям із дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат;
- реалізацію прав кожного громадянина на працю та своєчасну і не нижчу за прожитковий мінімум, винагороду за неї, а також на безпечні умови та відпочинок;
- диференційний підхід до різних соціально-демографічних верств населення, залежно від ступеня їх економічної самостійності, працездатності та можливості отримання доходів;
- державні гарантії реалізації права на достатній життєвий рівень, що передбачає достатнє харчування, одяг, житло;

- державні гарантії щодо підтримки необхідного рівня життя малозабезпеченим категоріям населення;
- надання різних форм допомоги безробітним: виплати по безробіттю; організація громадських робіт; перепідготовка та отримання нової спеціальності, що передбачала б отримання роботи; створення умов для започаткування власної справи;
- захист прав мігрантів та членів їх сімей;
- рівний доступ кожного громадянина до освітніх і медичних установ;
- розробку та законодавче врегулювання (затвердження) всього комплексу заходів, що становлять у всій повноті систему соціального захисту всього населення (працюючих, непрацюючих у працездатному віці, непрацездатних, пенсіонерів, інвалідів, підростаючого покоління, багатодітних матерів, неповні та малозабезпечені сім'ї).

Одним із найдієвіших способів соціального захисту є соціальне страхування, саме завдяки широкій правовій і науковій регламентації цього інституту. Значущість системи соціального страхування населення полягає в соціальній сутності, тобто в тому, що вона стосується всіх аспектів побуту людини та її трудової діяльності. Соціальне страхування спрямоване на відновлення працездатності економічно активного населення країни та гарантію матеріального забезпечення громадян, які втратили працездатність внаслідок виходу на пенсію чи не мали її у працездатному .

На думку В. Роїка, основними функціями соціального страхування є: відтворювальна, функція соціального перерозподілу, функція соціального захисту застрахованих [32, С.419].

На сьогодні у Європі концепція соціального партнерства як форми соціального діалогу між урядом, організаціями роботодавців і працівників загальноновизнана як невід'ємна складова успішного управління, а найважливішими очікуваними результатами такого діалогу визначаються досягнення і зміцнення консенсусу в суспільстві, повніше залучення

різноманітних соціальних суб'єктів, що представляють інтереси значних соціальних груп, до досягнення узгоджених цілей 420. Лукашевич

Отже, держава повинна забезпечити ефективність функціонування системи соціального страхування – підтримувати визначений законами рівень соціальних гарантій для громадян, водночас сприяючи захисту економічних інтересів держави та убезпечуючи роботодавців від надмірно високого рівня страхових тарифів на відповідні види соціального страхування.

Таким чином, державне управління у сфері соціального захисту населення здійснюють державні органи влади, які, виконуючи відповідні управлінські функції у зазначеній сфері, створюють необхідні передумови для розвитку виробництва, науки, освіти, культури, загалом усіх галузей людського розвитку, зокрема і досягнення економічних успіхів. Державне управління має здійснювати правове, організаційне, фінансове, наукове та кадрове забезпечення сфери соціального захисту. Також доцільно, на нашу думку, залучати до здійснення соціального захисту населення недержавні та громадські організації.

Показовими з цього приводу є результати аналізу задоволеності громадянами Європи політикою соціального захисту, які демонструють чітку відмінність між Сходом та Заходом в Європі. Жителі Східної Європи потребують значного обсягу відповідальності держави за добробут громадян. В той же час вони досить, або у багатьох випадках навіть дуже, незадоволені результатами діяльності держави добробуту та низько оцінюють ефективність і справедливість державних установ.

У Західній Європі, включаючи Північні країни, вимоги до відповідальності держави дещо менші, і люди набагато більше задоволені результатами держави добробуту та якістю державних установ. Є, звичайно, виключення з цієї моделі, але в цілому цей поділ на Схід та Захід перевершує інші відмінності між державами. Це не має обов'язково інтерпретуватися лише як історична спадщина років державного соціалізму, але також як свідчення існуючих труднощів, зокрема бідності та безробіття.

Можна припустити, що нинішня економічна криза посилить соціальні проблеми в Європі, оскільки адаптація до нових енергетичних умов поставила нові виклики європейським урядам. У той же час слід підкреслити, що оцінювання та ставлення до соціального захисту, як правило, є досить стабільними та малорухливими, тому ми не повинні очікувати різких змін у короткостроковій перспективі [59].

В сучасній Європі розглядається питання розвитку інноваційної соціальної політики, мета якої полягає у вирішенні низки соціальних та екологічних проблем – таких, як зміна клімату, безробіття, злочинність, соціальне відчуження, матеріальна бідність, міграція, нерівність у розподілі добробуту, старіння населення [66].

Сьогодні у країнах ЄС соціальні видатки бюджету складають в середньому 27% ВВП. Зважаючи на бюджетні обмеження, викликані негативним впливом економічної рецесії, саме соціальні інновації можуть забезпечити вирішення гострих соціальних проблем і водночас сприяти більш ефективному використанню наявних ресурсів ЄС [66].

В сучасний період існує чимало ініціатив та інструментів реалізації соціальних інновацій, які уже впроваджуються в ЄС. Окремі країни ЄС, незважаючи на досить короткий проміжок часу, змогли створити спеціальні соціальні фонди, парки та інститути, які можуть слугувати орієнтиром для інших країн-учасниць [66]:

1. SITRA, Фінляндія. Цей фонд створений на базі Фінського інноваційного фонду і є незалежним громадським фондом під контролем парламенту Фінляндії. На сьогодні фонд SITRA реалізує п'ять основних програм: інновацій, охорони здоров'я, продовольства і харчування, захисту довкілля
2. Естонський фонд розвитку (Argengufond).
3. Фонд соціальних інвестицій підприємств, Великобританія. Фонд соціальних інвестицій підприємств підтримує соціальний інвестиційний бізнес від імені Міністерства охорони здоров'я Великобританії.

4. Парк соціальних інновацій, Іспанія. Саме Іспанія має перший у світі досвід у створенні «соціальноорієнтованої силіконової долини». У червні 2010 р. Іспанський центр соціальних та корпоративних інновацій DENOKINN відкрив перший у Європі Парк соціальних інновацій, розташований у м. Сантурсе на півночі Іспанії.

5. Національний інститут соціальних інновацій, Нідерланди. Ця структура заснована у 2006 році асоціаціями роботодавців, профспілками, двома університетами і незалежними організаціями з метою стимулювання соціальних інновацій на робочих місцях, що має стати підґрунтям для підвищення якості та продуктивності праці робітників, а також накопичення інноваційного потенціалу [66].

Отже, незважаючи на відмінності моделей соціальної політики і соціального захисту в демократичних країнах, є те, що принципово їх об'єднує і що є стандартом, на який необхідно орієнтуватись Україні у формуванні своєї моделі соціальної політики, це: збереження суспільного добробуту; призначення соціальної допомоги адресного характеру; впровадження ринкових відносин у систему соціального страхування; поширення приватного пенсійного страхування; широке впровадження інновацій у соціальній політиці; підтримка активної зайнятості та створення умов для реалізації економічних ініціатив громадян [66].

РОЗДІЛ 3

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Соціальна політика держави реалізується через соціальні програми, які базуються на нормативній базі країни, що забезпечує задоволення соціальних потреб, соціальний захист, соціальну безпеку, а це, в свою чергу, сприяє встановленню соціальної справедливості у громадянському суспільстві.

Відповідно до визначення Міжнародної асоціації соціального забезпечення, соціальне забезпечення може включати програми соціального страхування, програми соціальної допомоги, універсальні програми, схеми взаємної вигоди, національні ощадні фонди та інші механізми, включаючи ринкові підходи, які відповідно до національного законодавства або практики є частиною системи соціального страхування забезпечення країни.

Статтею 46 Конституції України гарантовано право громадянина на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [5]. Також цією статтею Конституції акцентовано, що це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Відповідно до Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [5], визначають шість видів загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; на випадок безробіття та інші види страхування, передбаченні законами України. Отже, система соціальних виплат та допомог має різні види і призначається для різних груп населення [4].

Дослідивши існуючі наукові підходи щодо законодавчого регламентування прав соціального забезпечення населення О. Гузенко та Т. Хайлова зробили висновок, що одним із напрямків, який на цей час потребує поглибленого дослідження, це принципи права соціального забезпечення [10, с. 21], адже відсутність таких принципів робить неоднозначним дотримання законодавства в сфері соціального забезпечення.

На сьогодні в Україні немає єдиного нормативного документу, який регулював би всі аспекти соціального захисту населення. Соціальне забезпечення розглядається як система державних заходів щодо надання матеріальної допомоги з метою компенсації, зниження або запобігання негативного впливу соціальних ризиків на осіб, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів до існування. Це форма вираження політики держави, спрямованої на матеріальне забезпечення окремих категорій громадян (за рахунок частини державного та місцевих бюджетів, фондів соціального страхування, позабюджетних фондів [11, с. 8]. Тоді як соціальний захист є практичною діяльністю, яка полягає у реалізації основних напрямів соціальної політики завдяки комплексу організаційно-правових і соціально-економічних заходів. Мельник К.Ю. визначає соціальний захист як обов'язок суспільства, який реалізує держава, щодо утримання конкретної категорії громадян в особливих випадках та особливими засобами за рахунок суспільства завдяки мережі державних органів, органам місцевого самоврядування, громадським організаціям [8].

Питання нормативно-правового регулювання соціального захисту населення в Україні трактуються в численних нормативних актах різного спрямування (понад 150 законів, сотні постанов КМУ, більше тисячі відомчих і міжвідомчих наказів та розпоряджень). Див. ДОДАТОК 1.

Аналіз цих документів довів, що вони містять певні протиріччя, які сповільнюють або призупиняють реалізацію державної політики в сфері соціального захисту. А також в різних нормативних документах можуть визначатися певні особливості реалізації державної політики щодо соціальних

виплат чи допомог. Зокрема механізм забезпечення однієї і тієї самої соціальної виплати може по різному регламентуватися в різних законодавчих документах. Див. ДОДАТОК 1.

На думку Лопушняк Г.С., основними недоліками чинної Конституції України в сфері соціальних прав людини, на нашу думку, є слабкі механізми їх захисту. Так, парламентський контроль за виконавчою владою практично обмежений однією згадкою про парламентського Уповноваженого з прав людини. Позапарламентський контроль Конституцією не передбачений взагалі, а норма про те, що Президент України є гарантом прав і свобод – просто декларативна, оскільки свого подальшого розвитку вона так і не отримала. Досвід праці Уповноваженого з прав людини свідчить про слабкість цього інституту та необхідність його удосконалення [32].

Також дослідниця зауважує, що на сьогодні поширення прийняття законодавчих і нормативно-правових актів, окремі положення яких не завжди узгоджуються з Конституцією України, про що свідчать рішення Конституційного Суду. Так, наприклад, неконституційними було визнано положення пункту 2 частини першої ст. 49, другого речення ст. 51 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” No 1058-IV від 09.07.2003 р. щодо припинення виплати пенсії пенсіонерам на час постійного проживання за кордоном у разі, якщо Україна не уклала з відповідною державою міжнародний договір з питань пенсійного забезпечення і якщо згода на обов’язковість такого міжнародного договору не надана Верховною Радою України, пункт 10 Постанови Кабінету Міністрів України “Деякі питання соціального захисту окремих категорій громадян” No 530 від 28.05.2008 р. щодо обмеження максимального розміру пенсій (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, сум індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством). Усе це негативно позначається на законодавчому процесі та якості окремих законодавчих і нормативно-правових актів, що, своєю чергою, призводить до прийняття неефективних управлінських рішень [33].

Для порівняння рівня соціального захисту громадян України з іншими країнами доцільно проаналізувати динаміку та частку витрат на соціальний захист країн ЄС та України у ВВП.тже, якщо порівнювати показник витрат на соціальний захист у складі ВВП країни, то в Україні цей показник один з найнижчих, а в деяких випадках менший майже у 4 рази. Хоча ставки нарахування платежів є порівняно з іншими країнами достатньо високі [4].

З огляду на зміст і напрями державного управління соціальним захистом в Україні, який визначається організаційно-правовим регулюванням та фінансовим забезпеченням цієї сфери, виділимо його основні завдання, які сприятимуть удосконаленню соціального захисту населення:

- децентралізація управління соціальним захистом населення;
- розробка й вживання заходів із посилення мотивації до праці;
- формування дієздатної системи соціального страхування;
- модернізація системи пенсійного забезпечення, що дасть змогу забезпечити справедливу систему пенсійних виплат з урахуванням трудового внеску працівника;
- формування соціальних програм із врахуванням розробленого стратегічного курсу розвитку держави;
 - впорядкування соціального законодавства, введення єдиних допомог адресної спрямованості;
 - розвиток мережі недержавних організацій за рахунок залучення коштів приватного капіталу, коштів населення тощо;
 - підвищення рівня соціальних інститутів, насамперед за допомогою інформаційної політики, спрямованої на роз'яснювання мети, діяльності та заходів, які проводяться.

Виділимо основні проблеми функціонування чинної в Україні системи соціального захисту, які, на нашу думку, пов'язані з:

- невідповідністю між прагненням держави забезпечити ефективний соціальний захист малозабезпечених громадян та її фінансовими можливостями щодо практичної реалізації таких заходів;

- недосконалістю системи державної соціальної допомоги;
- нерозвиненістю системи соціального страхування;
- недосконалістю пенсійного законодавства та неефективністю функціонування всієї системи пенсійного забезпечення;
- неоднозначним трактуванням понять “соціальні стандарти” та “соціальні гарантії”, що призводить до виникнення соціальних проблем на практиці та виникнення соціальної напруги в суспільстві;
- наявністю значної кількості соціальних пілґ, які деформують систему соціального захисту населення [32].

Як вже було зазначено, до складових елементів соціального забезпечення належать: *пенсійне забезпечення, соціальна допомога та соціальні послуги.*

Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” 386 (ст. 2), крім двох систем пенсійного забезпечення (системи загальнообов’язкового державного пенсійного забезпечення та системи накопичувального пенсійного забезпечення) виділяє три рівні пенсійного забезпечення у межах цих систем:

- солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду;
- накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат;
- система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об’єднань у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [32].

Соціальні послуги, відповідно до чинного законодавства поділяють на: соціально-побутові послуги, психологічні послуги, соціально-педагогічні послуги, соціально-медичні послуги, соціально-економічні послуги, юридичні послуги, послуги з працевлаштування, послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями, інформаційні послуги та інші соціальні послуги [33].

У цьому ж законодавчому акті соціальні послуги визначено як комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Закон України “Про соціальні послуги” дав змогу ширше залучати до надання соціальних послуг недержавні організації та установи. Зокрема, усі суб’єкти, що надають соціальні послуги, поділяються на:

- державні і комунальні суб’єкти;
- недержавні суб’єкти;
- фізичні особи.

Соціальна допомога – це грошова допомога й допомога в натуральній формі, що здебільшого фінансується з бюджету та добровільних пожертвувань і сплачується людям, які перебувають у важкому матеріальному становищі, як на основі перевірки їхнього доходу та засобів існування, так і за певними критеріями без перевірки доходу. Крім того, до соціальних допомог належить і допомога при народженні дитини.

Соціальне страхування доцільно виділяти як окрему складову соціального захисту, оскільки воно виходить за межі системи соціального забезпечення, вирішуючи завдання, пов’язані зі збереженням та відновленням здоров’я, профілактикою професійної захворюваності і виробничого травматизму, запобіганням безробіття. Необхідно зазначити, що соціальне страхування базується на понятті соціального ризику. Таким чином, соціальне страхування

виконує як відновлювально-компенсаційну, так і охоронно-попереджувальну функції.

Ще одна складова соціального захисту населення, яка в контексті окремої складової практично не згадується в наукових публікаціях – державні гарантії щодо забезпечення соціальних прав (на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; на працю і своєчасну та гідну винагороду за неї; на безпечні умови праці та відпочинку; на соціальний захист; на житло; на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; на освіту та права мігрантів).

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що державне управління соціальним захистом населення потрібно здійснювати за напрямками: соціальне забезпечення; соціальне страхування та державні гарантії щодо забезпечення соціальних прав.

Система соціальних пільг в Україні, як і в кожній державі, є важливою складовою загальнодержавної політики. Сучасна державна політика у сфері соціального захисту населення повинна бути спрямована передусім на забезпечення соціально-економічних прав громадян, зокрема права на працю, її гідну і своєчасну оплату. При такому підході держава отримає більше можливостей для підтримки незапрацевдатних, малозабезпечених та інших соціально вразливих верств суспільства.

Нашу країну в європейській спільноті небезпідставно називають “країною пільг”. В Україні чинними є понад 55 законодавчих актів, на основі яких надаються відповідні пільги населенню. Необхідно зауважити, що за роки незалежності України кількість видів пільг значно зросла, як і коло їх суб'єктів-отримувачів. За оцінками різних експертів, загальна вартість задекларованих у чинному законодавстві пільг становить від 19 до 29 млрд дол. США на рік [32].

Безумовно, такі витрати не спроможна профінансувати ні держава, ні місцеві громади, які, відповідно до своїх рішень, встановлюють ще додаткові пільги.

Більшість експертів, а також і органи влади у сфері соціальної політики погоджуються, що нинішня система пільг в Україні є надзвичайно складною,

заплутаною і непрозорою. Очевидним є і те, що це непосильний тягар для економіки держави.

До основних проблем чинної системи соціальних пільг, на нашу думку, належать:

- відсутність єдиної чітко обґрунтованої класифікації соціальних пільг;
- велика кількість законодавчих актів, якими вони встановлені;
- низька адресність;
- недосконалість механізмів обліку;
- невідповідність державних зобов'язань із надання пільг і фінансових ресурсів на їх забезпечення;
- існування пільг, які є не актуальними або малоефективними в умовах сьогодення;
- недосконалість механізму надання пільг;
- відсутність послідовних, чітких кроків у реформуванні системи пільг.

Класифікуючи пільги за категоріями пільговиків, необхідно зауважити, що їх є надзвичайно багато, тому вважаємо за доцільне також згрупувати їх у такі групи: військовослужбовці, а також члени їх сімей та прирівняні до них особи; працівники міліції та члени їх сімей; працівники прокуратури та члени їх сімей; працівники податкової міліції та члени їх сімей; працівники гірничих підприємств та сім'ї загиблих на виробництві; народні депутати України і члени їх сімей та депутати місцевих рад; державні службовці; державні виконавці; медичні і фармацевтичні працівники; працівники освіти, науки і культури та споживачі їх послуг; працівники агропромислового комплексу; журналісти; шахтарі та сім'ї загиблих шахтарів; жертви політичних репресій та нациських переслідувань; постраждалі внаслідок бойових дій та/або війни; ветерани праці та інші громадяни похилого віку; особи, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; ветерани військової служби, служби в органах внутрішніх справ і деяких інших осіб та членів їх сімей; сільські жителі та жителі гірських районів; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування;

багатодітні матері і матері інвалідів із дитинства; інваліди; особи, нагороджені відповідними державними нагородами.

Крім перелічених критеріїв класифікації пільг, їх можна виокремити за ознакою надання: професійною, соціальною та за певні заслуги перед державою, а також за формою надання: грошові і натуральні.

Необхідно зазначити, що визначальне значення для будови і функціонування всієї системи соціального страхування в Україні, поміж принципів, які притаманні загалом системі управління, має принцип соціального партнерства, який визначається як система колективних відносин між найманими працівниками, роботодавцями, виконавчою владою, котрі є сторонами соціального партнерства у ході реалізації їх соціально-економічних прав та інтересів [8, С.418].

Основними соціальними інститутами у сфері формування та реалізації державної соціальної політики, на нашу думку, є: інститут розподілу і перерозподілу суспільного продукту; інститут зайнятості та охорони праці; інститут соціальної сфери суспільства; інститут демографії; інститут соціального захисту населення; інститут соцієкології та інститут гармонізації соціально-економічних інтересів. До складу кожного з них належать відповідні суб'єкти соціальної політики, які здійснюють управління процесами, що належать до сфери їх компетенції[32].

Здійснюючи аналіз розподілу повноважень у сфері провадження соціальної політики, визнаємо, що найважливіша роль належить Президенту України. Це підтверджується і низкою формальних та неформальних повноважень, якими може користуватися Президент задля впливу на соціальну політику. Щодо формальних повноважень, наприклад, то вони є відтворенням конституційно закріплених функцій президента як глави держави, гаранта національної безпеки України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

З огляду на свій правовий статус, глава держави повинен забезпечити реалізацію соціальних прав людини, серед яких передусім:

- право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї;
- право на працю та своєчасне одержання винагороди за неї;
- право на соціальний захист, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;
- право на освіту, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля [32;34].

Як гарант національної безпеки, Президент України має вживати усіх необхідних заходів щодо усунення загроз стабільності у соціальній сфері суспільства, зокрема:

- неефективності державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;
- невідповідності програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;
- кризи системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечного погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;
- загострення демографічної кризи;
- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;
- проявів моральної та духовної деградації суспільства;
- зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва [32, С.187].

Окрім того, Президент України може здійснювати певний, хоч і дещо обмежений, контроль виконавчої і навіть законодавчої та судової гілок влади. законодавчою невизначеністю стратегічних орієнтирів державної соціальної політики, а з іншого – неефективною структурою допоміжного органу, на який опирається Президент України для здійснення своїх повноважень, невідповідністю цільової спрямованості консультативно-дорадчих органів.

Передусім ініціативи глави держави з питань реалізації державної соціальної політики мали б іти від відповідних служб Адміністрації Президента

України. Однак у структурі цього органу відсутній окремий підрозділ, предметом відання якого були б комплексно всі питання соціальної політики, а натомість функціонує Головне управління з питань реформування соціальної сфери. Відсутні і консультативно-дорадчі органи при Президентові України у сфері соціальної політики. Зауважимо, що до кінця 2007 р. функціонувала Національна рада з питань благодійництва “Зігрій любов’ю дитину”, основним завданням якої було визначено сприяння розвитку благодійної діяльності щодо соціального захисту, зокрема багатодітних та інших соціально незахищених категорій сімей, однак вона ліквідована відповідно до Указу Президента України [32].

Особливе місце в механізмі здійснення державного впливу, регулювання суспільних відносин займає Верховна Рада України, яка за своїм статусом єдиного органу законодавчої влади повинна створювати правову базу ефективного провадження соціальної політики, зокрема й державної. В переліку питань, які мають регулюватися лише законами, конституційно визначено: права і свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод; основи соціального захисту, форми та види пенсійного забезпечення; засади регулювання ринку праці і зайнятості, шлюбу, сім’ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури, охорони здоров’я; екологічної безпеки та міграційних і демографічних процесів (ст. 92 Конституції України) [32].

Також доцільно зазначити й те, що Верховною Радою України, в особі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, здійснюється парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема й соціальних. Особливу роль у діяльності парламенту щодо правового регулювання соціальної політики відіграють комітети Верховної Ради України: Комітет Верховної Ради України з питань охорони здоров’я, Комітет Верховної Ради України з питань культури і духовності, Комітет Верховної Ради України з питань культури і духовності, Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, Комітет ВРУ з питань національної безпеки і оборони, Комітет ВРУ з

питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, Комітет Верховної Ради України з питань бюджету[32].

Зауважимо, що законотворча діяльність у сфері соціальної політики виглядає доволі заполітизованою та орієнтується на загальний популістський контекст. Про це свідчать ухвалені й відхилені законопроекти, які дають змогу оцінити діяльність наявної більшості (або парламенту загалом – залежно від результатів голосування).

Отже, Українська модель соціально-орієнтованої економіки передбачає, насамперед, необхідність забезпечення соціально гарантованого мінімуму задоволення потреб, який, за образним виразом академіка С.Шаталіна, є “водорозділом між соціальними та економічними потребами”. Інструментом реалізації такої моделі можуть стати адресна соціальна політика, активна політика зайнятості. Вказана модель повинна увібрати в себе усе краще, що результативно діє в країнах з ринковою економікою: активний попереджувачий характер соціальної політики; створення соціальних і правових умов для реалізації економічної ініціативи громадян; оптимальний обсяг перерозподілу ВВП (50%) через бюджет на кожному етапі розвитку; активна участь приватних і громадських організацій у наданні соціальних послуг незахищеним категоріям громадян; реалізація ідей соціальної солідарності та субсолідарності; пріоритет соціально незахищених категорій громадян. Цінним у вказаній моделі соціально-орієнтованої економіки є те, що вона передбачає не лише соціальний захист, а й створення такого державного організаційно-економічного механізму, який би сприяв зменшенню частини населення, що потребує соціальної допомоги [32].

Запровадження такої моделі повинне передбачати реалізацію наступних стратегічних завдань соціальної політики, які повинні вирішуватися на рівні держави та окремого регіону: забезпечення виконання ухвалених державних програм; виконання, моніторинг соціальних програм на регіональному рівні; здійснення контролю за структурними зрушеннями в економіці, забезпечення життєдіяльності та підтримки відповідного рівня життя населення; створення

нормативної бази формування місцевих бюджетів; створення в регіонах необхідних умов для забезпечення рівних стартових можливостей життєдіяльності з огляду на мінімальні соціальні гарантії держави та бюджетну забезпеченість одного мешканця; проведення постійної соціальної експертизи стану і розвитку регіону, розробка соціальних прогнозів і виважене використання їх під час прийняття управлінських рішень на національному та регіональному рівні; всебічна підтримка підприємництва, особливо малого та середнього бізнесу; впорядкування відносин комунальної власності; розвиток житлово-комунальної сфери; поступове реформування об'єктів соціальної інфраструктури; надання ефективної адресної допомоги соціально найвразливішим верствам населення; проведення активної молодіжної політики, підтримка сім'ї, материнства та дитинства та адресна соціальна допомога.

Таким чином, незважаючи на те, що в Україні існує розгалужена система соціального захисту населення і, за класифікацією Міжнародної організації праці (МОП), нашу державу включено до групи країн із повним соціальним забезпеченням, ця система не відповідає сучасним потребам українського суспільства й не сприяє накопиченню соціального та людського капіталу [10].

З 2014р. Україна знаходиться в стані війни з Російською Федерацією (РФ), що суттєво вплинуло на всі складові соціальної політики, особливо на прифронтових і деокупованих територіях і відносно частки населення (близько 5 мільйонів), яке постраждало від агресії. 24 лютого 2022р. з активізацією війни, рівень проблем в соціальній сфері збільшився вже на рівні всієї країни: людські втрати (близько 10 тис. жертв серед мирного населення і близько 10 тис. військових), велика кількість поранених, більше 6 мільйонів біженців, вимушена міграція, руйнування енергосистеми країни, дефіцит енергоресурсів, зруйноване житло та ін. Національна соціальна політика в сучасних умовах має бути орієнтована перш за все на проблеми воєнного часу, на соціальну підтримку населення в критичних умовах. Звісно, фінансова система самостійно не може витримати такий тягар проблем і вимушена орієнтуватись на матеріальну і фінансову допомогу держав, які підтримують Україну, в умовах протистояння

агресії з боку РФ. Державна політика в сфері соціального захисту окрім вже означених проблем має сформулювати окремі напрямки по вирішенню наступних питань: соціальна допомога і налагодження соціальної політики на деокупованих територіях; диференціація і систематизація пільгових категорій населення; соціальна допомога переселенцям в інших містах України; допомога вразливим верствам населення в умовах війни; допомога особам у зв'язку з втратою роботи, захист малого і середнього бізнесу в умовах війни.

ВИСНОВКИ

Не зважаючи на значну кількість наукових досліджень щодо соціального захисту населення, враховуючи їх значимість та глибину дослідження, залишаються дискусійними питання щодо розуміння понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», обґрунтування порядку формування джерел покриття витрат на соціальний захист населення в порівнянні з різними країнами.

На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що в основу ідеології розвитку країни має бути покладено соціально орієнтована ринкова економіка для забезпечення соціальної безпеки населення.

Соціальний захист має бути основним критерієм оцінки розвитку держави, що, в свою чергу, посилить відповідальність платників соціальних внесків. Ефективна державна політика щодо соціального захисту реалізується шляхом встановлення мінімальних рівнів соціального захисту та спонукає до встановлення багатостороннього партнерства за участю державних, приватних та некомерційних організацій, а також міжнародних, національних та місцевих партнерів, особливо у галузі охорони здоров'я та соціального захисту [4].

Соціальне забезпечення – система захисту населення від соціальних ризиків гарантована державою і є важливою складовою соціального захисту. Система соціального забезпечення фінансується за рахунок державного бюджету, а ось система соціального захисту, крім останнього, може фінансуватися також і з місцевих бюджетів в межах відповідних соціальних програм, при формуванні оптимальних регіональних моделей системи управління соціальним захистом населення.

Метою соціальної політики є створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, надання особливого захисту тим верствам населення, які його потребують, а саме: об'єктам соціальної політики, розв'язання або пом'якшення соціальних проблем, спричинених економічними обставинами. До об'єктів соціальної політики

належить соціально-трудова сфера, яка характеризує ступінь соціального розвитку та відображає єдність і взаємозумовленість відносин праці та соціальних відносин. Найголовнішими суб'єктами виступають людина та соціальна держава.

Державним управлінням сферою соціального захисту – є діяльність держави, що характеризується сукупністю організаційно-правових та інших відповідних заходів із забезпечення соціальних прав і гарантій кожного члена суспільства, яка ґрунтується на конституційному принципі соціальної держави.

Сучасні системи соціального захисту мають тенденцію до задоволення специфічних потреб окремих груп населення, що змінюються в часі і просторі. Зазначимо, що матеріальний добробут не є самоціллю, а тільки передумовою створення таких умов життя, в яких людина добре почувається, коли вона може фізично і розумово розвиватися. Отже, кінцевою метою соціального захисту населення є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності, можливості вільно розвиватися та реалізовувати свої здібності.

Основні законодавчі норми щодо соціальної політики представлені в наступних документах: Загальна декларація прав людини, Європейська соціальна хартія, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, конвенційні стандарти Міжнародної організації праці та інші міжнародні акти.

В країнах-членах Європейського союзу виділяють чотири основні моделі систем соціального захисту громадян: континентальна (бісмарківська), англосаксонська (модель Беверіджа), скандинавська і південно-європейська.

В науковій літературі додатково виокремлюють ліберальну модель (усі англійські країни, включаючи Велику Британію), консервативно-корпоративну модель (Бельгія, Німеччина, Франція) та соціал-демократичну модель (скандинавські країни).

Аналізуючи моделі соціального захисту, можна констатувати, що державно-управління системами в цій сфері в країнах з ринковою економікою

будується на принципах “бісмарковської” або ж “беверідзької” моделях. Причому при застосуванні “бісмарковської” моделі соціальний захист в основному не залежить від фінансування з боку держави. У цій моделі роль держави є вирішальною лише коли людина (за певних об’єктивних обставин) не в змозі забезпечити собі гідний рівень життя. Тоді держава (як допоміжний захід) підтримує солідарну систему соціального захисту, що реалізується через соціальні (переважно муніципальні) служби для підтримки малозабезпечених громадян. У “бісмарковській” моделі більшу частку навантаження у забезпеченні соціального захисту населення держава делегує та покладає на підприємців та безпосередньо на працівників. Перевага надається трудовій (або страховій) участі кожного громадянина у системі особистого соціального захисту. Крім того, до системи соціального захисту населення активно долучаються і добродійні організації.

У “беверідзькій” моделі соціального захисту населення, навпаки, у її фінансуванні держава є вирішальною. Соціальний захист у такій моделі фінансується за рахунок видатків з державного бюджету. У ній переважає принцип національної солідарності та право людини на мінімальну соціальну захищеність. Однак ця модель соціального захисту не виключає й поєднання її основних принципів солідарної системи з додатковими варіантами та такими системами соціального захисту, як страхового та колективно-професійного соціального захисту тощо.

Вибір моделі соціального захисту населення для кожної країни залежить від її національної специфіки, установлених норм та традицій державного управління соціальним захистом, а також від ступеня розвитку інститутів соціального захисту.

Найповніше конституційне закріплення соціальні права отримали у конституціях Італії, Нідерландів, Франції, Португалії, Іспанії, де прямо встановлені права на забезпечення і соціальну допомогу громадян, які не здатні працювати та не мають достатніх коштів для існування.

Узагальнюючи всі характерні ознаки європейських моделей соціальної політики, можна зробити висновок, що всі вони передбачають спільні дії держави і громадянського суспільства, спрямовані на те, щоб для всіх громадян забезпечувалось задоволення основних матеріальних потреб, участь у житті суспільства, посилення соціальної згуртованості

Отже, незважаючи на відмінності моделей соціальної політики і соціального захисту в демократичних країнах, є те, що принципово їх об'єднує і що є стандартами соціального захисту, на які необхідно орієнтуватись Україні у формуванні своєї моделі соціальної політики.

У результаті системного аналізу нормативно-правової бази, що регламентує питання формування і реалізації соціальної політики в Україні, всі законодавчі та нормативні акти згруповано залежно від органів їх прийняття, а саме: Конституція України [26], щорічні послання Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище держави, міжнародні нормативно-правові акти у сфері соціальної політики, укази та розпорядження Президента України, закони та кодекси України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, рішення органів Автономної Республіки Крим (до окупації Російською Федерацією в 2014р.), місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [11].

Дослідивши конституційні основи надання державних соціальних гарантій в Україні, які полягають у створенні державою умов для реалізації соціальних прав людини і громадянина, констатуємо, що у нашій державі так і не створено дієвого державного механізму забезпечення реалізації зазначених прав.

Одним із основних соціальних прав, гарантованих кожному, є право на працю та гідну і своєчасну винагороду за неї. До позитивних моментів забезпечення права на працю в Україні за роки її незалежності, на нашу думку, необхідно зарахувати: врегулювання нормами права відносин на ринку праці та захисту більшості громадян від безробіття, колективних трудових відносин; прийняття основного блоку законодавства, яким регулюються правовідносини у

сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування; приєднання України до низки важливих міжнародних угод у сфері праці.

Проте слід зважити, що єдина національна доктрина України ще знаходиться в стадії свого формування. Національну соціальну доктрину України у формі державного акта доцільно розробляти на тривалу перспективу з відображенням у ньому таких складових: загальних положень; основних цілей, завдань та принципів соціальної політики України; пріоритетів державної соціальної політики; заходів і механізмів реалізації соціальної політики; концепції стратегії соціальної політики та основних положень взаємозв'язку з економічною та екологічною доктринами держави, розроблення або уточнення яких повинно здійснюватись одночасно. Крім того, між усіма складовими доктрини також має бути тісний взаємозв'язок.

Також у пропонованому державному акті стратегічного значення повинні бути затверджені державні соціальні стандарти для кожного етапу розвитку держави.

Загальною проблемою чинних законодавчих та нормативно-правових актів, що регулюють державну соціальну політику в Україні, визначено відсутність чітко сформованих і законодавчо закріплених пріоритетів цієї політики, що не дає змоги сприймати й реалізувати її як єдиний взаємопов'язаний комплекс принципів і заходів. За цього акцентовано увагу на виокремленні пріоритетів державної соціальної політики не тільки на короткотерміновий, а й на довготерміновий періоди. Тобто потрібна відповідна стратегія соціального розвитку держави, яка була б основою для визначення тактичних і стратегічних цілей економічної політики. Відсутність такої стратегії робить дії хаотичними, незрозумілими як для керівництва держави, так і для її громадян.

До складових елементів соціального забезпечення належать: пенсійне забезпечення, соціальна допомога та соціальні послуги.

Протягом своєї незалежності Україна формує свою модель розвитку соціального забезпечення. Аналізуючи джерела формування коштів на

покриття витрат соціального забезпечення, стає очевидним, що на сьогодні недоречно розглядати питання про збільшення ставок нарахування платежів на соціальне страхування, що застосовуються до заробітної плати працівників і покриваються за рахунок витрат підприємства. Адже в країнах з соціально орієнтованою ринковою економікою відсоток нарахування соціальних внесків є нижчим, ніж в Україні. В них держави покривають цю різницю за рахунок доходів фізичних осіб, але розглядати питання щодо збільшення сплати ЄСВ фізичними особами потрібно в комплексі, окремо аналізуючи податкове навантаження доходів фізичних осіб, оскільки це може призвести до тінізації доходів.

Законотворча діяльність у сфері соціальної політики в Україні носить політизований та орієнтується на загальний популістський контекст.

На державному рівні управління системою соціального захисту населення в Україні можна виділити такі проблеми, які потребують свого рішення [11]:

- недосконалість нормативно-правової бази щодо реформування системи соціального захисту населення;
- необхідність структурних змін у програмах, спрямованих на підвищення адресності соціальної допомоги, зокрема й шляхом скасування пільг, наданих багатьом категоріям громадян, незалежно від їхнього матеріального становища, або там, де можливо, введення нового порядку надання соціальної допомоги, що базується на перевірці доходів;
- відсутність взаємоузгодження різних програм соціальної допомоги, наприклад, програм дитячих допомог, житлових субсидій і соціальної допомоги родинам;
- складність переходу до єдиної системи грошових трансфертів у рамках мультипрограмної системи соціального захисту населення.

Реалізація конституційних гарантій забезпечення права на соціальний захист в Україні втілена у створенні інституційного механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування, основними елементами якого є законодавче регулювання та створення діючої системи

державних цільових фондів соціального страхування. На основі положень відповідних законодавчих актів здійснюється акумуляція коштів до відповідних фондів шляхом збирання страхових внесків із роботодавців і працівників та їх розподіл для надання застрахованим соціальних виплат і соціальних послуг при настанні страхових випадків.

Одним із позитивних нововведень у сфері соціального страхування є заміна усіх обов'язкових внесків (на пенсійне страхування, на страхування від безробіття, на страхування тимчасової втрати працездатності і на страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання) єдиним соціальним внеском. Водночас не ефективним з точки зору управління, є водночас збереження існуючої системи відповідних фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Отже, створення ефективної системи соціального страхування належить до першочергових завдань України впорядкування системи пільг без сумніву є одним із першочергових завдань реформування не тільки системи соціального захисту населення, а й системи державних видатків. Особливо гостро це питання постає в умовах воєнного стану, коли кількість людей, які потребують захисту збільшується, а видатки в державі суттєво впали у порівнянні з довоєнним часом.

Суттєвою проблемою, що ускладнює процес управління соціальним захистом, є чинна система пільг, яка значною мірою не співвідноситься з існуючою системою бюджетного фінансування, що ґрунтується на "формульному" підході та не враховує реальної потреби соціально вразливих категорій населення, а також реальної вартості пільг.

Необхідно також спрямовувати бюджетні кошти на стимулювання і забезпечення активної та ініціативної діяльності всіх громадян на інноваційні соціальні програми.

Таким чином, формування ефективної системи соціального захисту в сучасних умовах ускладнюється фактором війни. Проте, замислюючись над стратегією розвитку соціальної політики в післявоєнний період, державна еліта України, має врахувати ті недоліки, які вже актуалізувались до активної фази

війни і, орієнтуючись на європейські стандарти, сформувати свою національну, модель соціальної політики з чітко визначеними пріоритетами, цілями та ідеологією .

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антонюк П.П. Соціальна безпека: значення та необхідність дослідження за умов динамічного середовища. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2012. № 3. Т. 2. С. 185–188.
2. Білюга А. Поняття «соціальна гарантія» у контексті сучасної фінансової науки. *Економіка та суспільство*, (42). 2022.6с.
3. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб.К.: Знання. 2005. 245с.
4. Бондар М. Соціальне забезпечення та соціальний захист в Україні. *Економіка та суспільство*. (34). 2021. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-10> (дата останнього звернення: 11.11.2022)
5. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1981> (дата звернення: 09.10.2022).
6. Бондаренко С.М., Касич А.О. Використання концепції загального управління якістю (TQM) в органах місцевого самоврядування.// Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1029> (дата звернення 19.02.2022)
7. Ганслі Т. М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. К. : Основи, 1996. 237 с.
8. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: термінол.-понят. словн. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. К. : МАУП, 2005. 560 с.
9. Грушко В. І. Пенсійна система України : навч. посіб. К., 2006. 375с.
10. Гузенко О., Хайлова Т. Право соціального забезпечення: рольовий сегмент та принципи Соціальні права та їх захист адміністративним судом: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4 вер. 2020 р.). Київ, 2020. С. 21–24. URL: <https://rm.coe.int/materials-socialrights-2020/1680a165f8> (дата останнього звернення: 11.11.2022)

11. Даніліна М. Конституція України та соціальний захист населення. Соціальні права та їх захист адміністративним судом : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4 вер. 2020 р.). Київ, 2020. С. 25–29. URL: <https://rm.coe.int/materials-socialrights-2020/1680a165f8> (дата останнього звернення: 11.11.2022)
12. Демчак Р. Е. Соціальний захист населення та діючі моделі в країнах з різним рівнем розвитку ринкових відносин. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2011. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=371>. (дата останнього звернення: 11.11.2022)
13. Дідківська К.В. Актуалізація ролі соціально-етичного маркетингу в сучасних умовах господарювання. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 9(99). С. 102–107.
14. Длугопольський О. Державна політика у сфері соціального захисту населення: аспекти відповідальності суспільного сектора. Наука і економіка. 2009. № 4(16). Т. 2. С. 148–156.
15. Європейська соціальна хартія: Хартія Ради Європи, Міжнародний документ No ETS No 163 від 03.05.1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. (дата останнього звернення: 11.11.2022)
16. Єременко В. Г. Основи соціальної економіки: попул. кур. К. : МАУП, 1997. 168 с.
17. Жаліло Я. Основні завдання соціальної політики, орієнтованої на економічний розвиток. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/ desember08/26.htm>. (дата останнього звернення: 11.11.2022)
18. Загорський В. Концептуальні засади державної соціальної політики. Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Вип. 21 / за заг. ред. чл.- кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. С. 13—20.
19. Зайцев Ю.К. Основні принципи формування концепції та моделі соціально-економічного розвитку України в умовах перехідного періоду// *Стратегія економічного розвитку України*. 2003. Вип. 5. С. 15–30

20. Іванова О. Л. Соціальна політика: Теоретичні аспекти. К.: КМ Академія, 2003. 107 с.
21. Квітка А.В. Роль соціальної політики у розвитку людського потенціалу//Ефективна економіка. 2015. No 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/46.pdf (дата останнього звернення: 11.11.2022)
22. Коваль О. Я. Реформування пільг і привілеїв в Україні –наближення до європейських стандартів. Львів : Галицький друкар, 2009. 216 с.
23. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. за ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. К. : Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с.
24. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 No 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата останнього звернення: 11.11.2022)
25. Кочемировська О.О., Пищуліна О.М. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2012. 88 с.
26. Крайник О.П., Бліщук К., Лопушняк Г. Соціально-економічний розвиток регіону: механізми державного впливу : монографія. Львів, 2011. 228 с.
27. Лаврухін В. В. Державне управління у сфері соціального захисту населення: теоретичні аспекти. Аспекти публічного управління. 2015. No 1–2. С. 66–72.
28. Лібанова Е. Бідність в Україні: визначення, критерії та показники// Україна: аспекти праці. 2001. No 6.
29. Лібанова, Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. К.: КНЕУ, 2008. 330 с.
30. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 372 с.
31. Лопушняк Г. С. Соціальний захист населення: теоретична концептуалізація та особливості державного управління. Теорія та практика державного управління. 2011. No 2(33). С. 277—285.

32. Лопушняк Г. Соціальна політика як визначальний напрям внутрішньої політики держави. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2011. № 2. С. 244-251.

33. Лукашикевич В. Соціальний захист населення України в сучасних умовах: економічні засади. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik2/fail/Lukashchykevych.pdf (дата останнього звернення: 11.11.2022)

34. Макарова О.В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки: монографія. Київ, 2004. 328 с.

35. Маршавін Ю.М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу: монографія. Київ : Альтерпрес, 2011. 396 с.

36. Мельник К.Ю. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ (проблеми теорії та практики): дис. к. ю. н. Харків, 2003. С. 70–71.

37. Михайловська І., Неліпович О. Система соціального захисту населення в Україні: сутність, основні складові та напрямки вдосконалення. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 6. Т. 4. С. 255–260.

38. Мних М.В. Соціальна політика нашої держави в умовах асоційованого членства України в ЄС. Український соціум. 2015. № 3 (54). С.114-124.

39. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. Наукові записки. 2003. Том 21. С. 42-50

40. Моторнюк У.І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. Економіка та держава. 2016. № 12. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2016/7.pdf (дата останнього звернення: 11.11.2022)

41. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 5. Ч. 1. С. 115–118.

42. Нечитайло Н. Соціальний діалог. Огляд концепцій та Європейського досвіду. Соціальне партнерство – шлях до злагоди/ упоряд.: С. Ю. Кропивка. К. 2003. С. 145.

43. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. 460 с.

44. Офіційний сайт Євростату. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/> (дата останнього звернення: 11.11.2022)

45. Офіційний сайт Міжнародної асоціації соціального забезпечення URL: <https://ww1.issa.int/ru/> (дата останнього звернення: 11.11.2022)

46. Пігуль Н., Люта О., Бойко А. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні // *Вісник Національного банку України*. 2015. No 1(227). С. 30–35.

47. Про Глобальні цілі. URL: <http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili> (дата останнього звернення: 11.11.2022)

48. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. Дата оновлення 21.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>. (дата останнього звернення: 11.11.2022)

49. Рихлі Л. Соціальний діалог на національному рівні у країнах – кандидатах на вступ до Європейського Союзу. Соціальне партнерство – шлях до злагоди / упоряд. : С. Ю. Кропивка. К. 2003. С. 106.

50. Руженський М.М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці: дис...докт. екон. наук: 08.00.01. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Київ, 2016. 411 с.

51. Савка В. Є. Соціальний інститут / соціальна інституція: спроба термінологічного розмежування та визначення. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. Вип. 15. Х.: Вид. центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2009. С. 158—162.

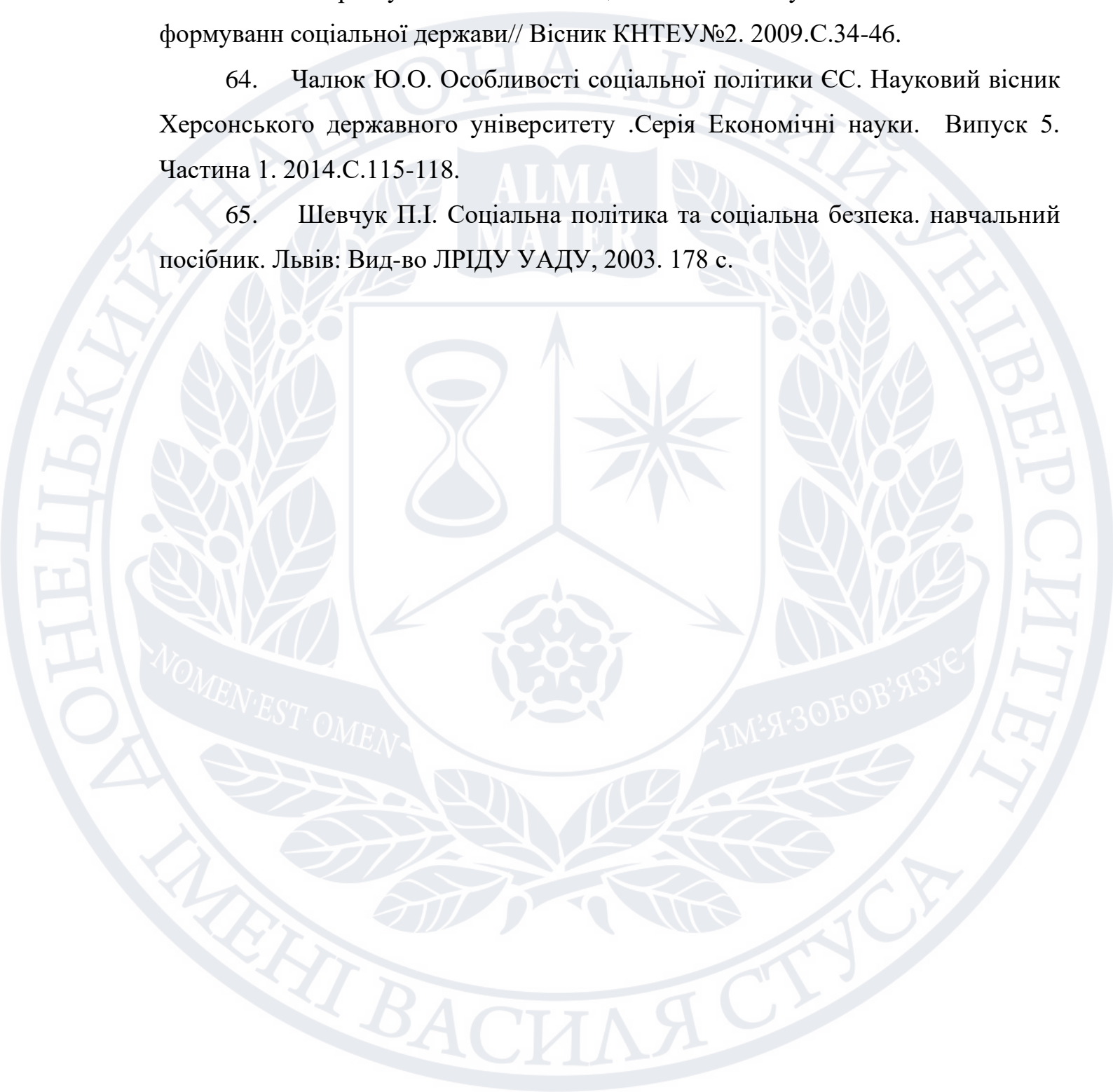
52. Синчук М. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. К.: Знання. 2006. 318 с.
53. Скуратівський В. Соціальна політика. К. : Вид-во УАДУ, 2003. 265 с.
54. Слюсаренко К.В., Садовенко М.М. Соціальна політика ЄС: сучасні виклики та перспективи. Економічний аналіз. 2017. Т. 27, № 1. С. 80–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2017_27%281%29_12 (дата останнього звернення: 11.11.2022)
55. Смирнова І.І., Лихошва О.Ю., Рак Н.В., Горієва Л. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. Економічний вісник Донбасу. 2020. No 3(61). URL: <http://evd.luguniv.edu.ua/index.php/evd/article/view/190> (дата останнього звернення: 11.11.2022)
56. Соціальна політика / за заг. ред. В.М. Пічі та Я.Б. Турчин. Львів: Новий світ, 2018. 318 с.
57. Ставлення до соціального захисту в Європі: Головні результати четвертої хвилі Європейського соціального дослідження (ESS).Вип.2. URL:https://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS4_toplines_issue_2_welfare_attitudes_in_europe_UA.pdf (дата останнього звернення: 11.11.2022)
58. Статистичний збірник «Соціальний захист населення України у 2020 році». URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf 2020/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf (дата останнього звернення: 11.11.2022)
59. Статистичний щорічник України. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/ (дата останнього звернення: 11.11.2022)
60. Стельмашук Ю. Особливості зарубіжного досвіду реалізації соціально-гуманітарної політики. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління».2016. Вип. 3. С. 174–184.
61. Суханова А.В. Теоретичні підходи до сутності поняття «страховий захист здоров'я». Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки.2014. Випуск 8. Частина 6. С. 188–192.

62. Третяк В.П. Вплив соціальної сфери на соціалізацію трансформації економіки України. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 5. С. 94–98.

63. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави// Вісник КНТЕУ №2. 2009. С.34-46.

64. Чалюк Ю.О. Особливості соціальної політики ЄС. Науковий вісник Херсонського державного університету .Серія Економічні науки. Випуск 5. Частина 1. 2014. С.115-118.

65. Шевчук П.І. Соціальна політика та соціальна безпека. навчальний посібник. Львів: Вид-во ЛРІДУ УАДУ, 2003. 178 с.

ДОДАТОК 1

Перелік основних законодавчих актів, що стосуються соціального захисту населення

Закони України:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 №2457-VI;
2. Закон України «Про Державний бюджет України» на поточний бюджетний рік;
3. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 №875-XII зі змінами;
4. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.02.1991 №796-XII;
5. Закон України від 17.04.1991 №963-XII «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;
6. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 №1060-XII;
7. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 №2011-XII;
8. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 №2343-XII;
9. Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 №2694-XII зі змінами та доповненнями;
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 №2801-XII;
11. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 №2811-XII;
12. Закон України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 №3356-XII;

13. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 №3551-ХІІ;

14. Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 №3722-ХІІ зі змінами та доповненнями;

15. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII.

16. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27.01.1995 №32/95-ВР;

17. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 №108/95;

18. Закон України «Про відпустки» від 15.11.1996 №504/96-ВР;

19. Закон України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» від 24.03.1998 №203/98-ВР;

20. Закон України «Про захист рослин» від 14.10.1998 №180-XIV;

21. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999 №1105-XIV;

22. Гірничий Закон України від 6.10.1999 №1127-XIV;

23. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 №1533-III;

24. Закон України «Про жертви нацистських переслідувань» від 23.03.2000 № 1584-III;

25. Закон України «Про пенсії за особливі заслуги в Україні» від 01.06.2000 №1767-III;

26. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1.06.2000 №1768-III;

27. Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16.11.2000 року №2109-III;

28. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами зумовленими народженням та похованням» від 18.01.2001 №2240-III;

29. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 №2402-III;

30. Закон України від 19.06.2003 №966-IV «Про соціальні послуги»;

31. Закон України від 09.07.2003 №1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

32. Закон України від 10.07.2003 №1102 «Про поховання та похоронну справу»;

33. Закон України від 06.10.2003 №2961-IV «Про реабілітацію інвалідів в Україні» зі змінами;

34. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 №1382-IV;

35. Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» від 18.05.2004 №1727-IV;

36. Закон України «Про соціальний захист дітей війни» від 18.11.2004 №2195-IV;

37. Закон України від 02.06.2005 №2623 «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»;

38. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 №877-V зі змінами;

39. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 №2464-VI зі змінами;

40. Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 №5067-VI.

Укази Президента України:

1. Указ Президента України від 01.06.2005 №900 «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями»;
2. Указ Президента України від 18.12.2007 №1228 «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями»;
3. Указ Президента України від 16.01.2013 №19/2013 «Про Державну службу зайнятості України» зі змінами.

Постанови Кабінету Міністрів України зі змінами:

1. Постанова КМУ від 24.06.1991 №48 «Про заходи щодо реалізації Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;
2. Постанова КМУ від 21.05.1992 №258 «Про норми харчування та часткову компенсацію вартості продуктів для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;
3. Постанова КМУ від 01.08.1992 №442 «Про Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці»;
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.1992 №674 «Про порядок віднесення деяких категорій громадян до відповідних категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;
5. Постанова Верховної ради України від 24.12.1993 №3812-XII «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;

6. Постанова КМУ від 16.02.1994 №94 «Про порядок надання пільг, передбачених Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.1994 № 302 «Про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни»;

8. Постанова КМУ від 21.10.1995 №848 «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива»;

9. Постанова Кабінету Міністрів України 26.07.1996 №832 «Про підвищення розмірів державної допомоги окремим категоріям громадян»;

10. Постанова КМУ від 26.07.1996 №836 «Про компенсаційні виплати особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

11. Постанова КМУ від 06.08.2014 №409 «Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування»;

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.01.1997 №51 «Про затвердження Порядку видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1997 №155 «Про порядок на розміри компенсаційних виплат дітям, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

14. Постанова КМУ від 17.11.1997 №1290 «Про затвердження списків виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та особливий характер праці»;

15. Постанова Кабінету Міністрів України 02.08.2000 №1192 «Про надання щомісячної грошової допомоги малозабезпеченій особі, яка проживає разом з інвалідом 1 чи 2 групи внаслідок психічного розладу, який за висновком

лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним»;

16.Постанова КМУ від 22.03.2001 №270 «Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру»;

17.Постанова Кабінету Міністрів України 27.12.2001 №1751 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми»;

18.Постанова КМУ від 04.03.2002 №256 «Про затвердження Порядку фінансування видатків місцевих бюджетів на здійснення заходів з виконання державних програм соціального захисту населення за рахунок субвенцій з державного бюджету»;

19.Постанова КМУ від 11.07.2002 №956 «Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки»;

20.Постанова КМУ від 16.01.2003 №36 «Про затвердження списків виробників робіт, професій і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах»;

21.Постанова КМУ від 29.01.2003 №117 «Про Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги»;

22.Постанова Кабінету Міністрів України 24.02.2003 №250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям»;

23.Постанова КМУ від 31.03.2003 №426 «Про затвердження Порядку надання пільг, компенсацій і гарантій працівникам бюджетних установ, військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу»;

24.Постанова КМУ від 27.06.2003 №994 «Про затвердження переліку заходів та засобів з охорони праці, витрати на здійснення та придбання яких включаються до валових витрат»;

25.Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2004 №12 «Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку»;

26.Постанова Кабінету Міністрів України 29.04.2004 №558 «Про затвердження Порядку призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги»;

27.Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2004 №785 «Про Затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяких категорій громадян органами праці та соціального захисту населення»;

28.Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 №1445 «Про затвердження Порядку проведення безоплатного поховання померлих (загиблих) осіб, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, учасників бойових дій і інвалідів війни»;

29.Постанова КМУ від 11.01.2005 №20 «Про затвердження Порядку перерахування деяких субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на надання пільг, субсидій та компенсацій»;

30.Постанова Кабінету Міністрів України 02.04.2005 №261 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам і державної соціальної допомоги на догляд»;

31.Постанова Кабінету Міністрів України від 09.04.2005 №268 «Про затвердження Порядку регулювання тарифів на платні соціальні послуги»;

32.Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2005 №562 «Про щорічну допомогу на оздоровлення громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

33.Постанова Кабінету Міністрів України від 20.09.2005 №936 «Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету із соціальним захистом громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

34.Постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 №187 «Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян органами праці та соціального захисту населення» зі змінами та доповненнями;

35.Постанова Кабінету Міністрів України 22.02.2006 №189 «Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме»;

36.Постанова Кабінету Міністрів України від 09.07.2006 №999 «Про забезпечення інвалідів автомобілями» зі змінами та доповненнями;

37.Постанова Кабінету Міністрів України 31.01.2007 №81 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною»;

38.Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2007 №150 «Про затвердження Порядку виплати деяким категоріям інвалідів грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування»;

39.Постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2007 №228 «Про порядок виплати та розміри грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування» зі змінами;

40.Постанова КМУ від 20.04.2007 №649 «Про встановлення розмірів виплат деяким категоріям громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

41.Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2009 №565 «Про затвердження Порядку проведення безоплатного капітального ремонту власних житлових будинків і квартир осіб, що мають право на таку пільгу, а також першочерговий поточний ремонт житлових будинків і квартир осіб, які мають на це право»;

42.Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2009 №784 «Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного доступу

життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009-2015 роки «Безбар'єрна України»;

43.Постанова КМУ від 12.08.2009 №887 «Про затвердження Порядку надання компенсації особам, які мають право на безоплатне отримання вугілля на побутові потреби, але проживають у будинках з центральним опаленням»;

44.Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 №1417 «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)»;

45.Постанова КМУ від 23.11.2011 №1210 «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

46.Постанова КМУ від 30.11.2011 №1232 «Деякі питання розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві»;

47.Постанова КМУ від 05.04.2012 №321 «Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації інвалідів, дітей – інвалідів та інших окремих категорій населення, переліку таких засобів»;

48.Постанова КМУ від 19.12.2012 №1184 «Про затвердження Порядку надання соціальних послуг із встановленням диференційованої плати та внесення змін до переліку соціальних послуг, умов та порядку їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)».

49.Постанова КМУ від 16.01.2013 №20 «Про затвердження Порядку укладення договору про стажування студентів вищих та учнів професійно-технічних навчальних закладів на підприємствах, в установах та організаціях і Типової форми договору про стажування студентів вищих та учнів професійно-технічних навчальних закладів на підприємствах, в установах та організаціях»;

50.Постанова КМУ від 13.03.2013 №153 «Про затвердження Порядку компенсації роботодавцям частини фактичних витрат, пов'язаних із сплатою внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;

51.Постанова КМУ від 20.03.2013 №175 «Про затвердження Порядку організації громадських та інших робіт тимчасового характеру»;

52.Постанова КМУ від 20.03.2013 №198 «Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу»;

53.Постанова КМУ від 20.03.2013 №207 «Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці»;

54.Постанова КМУ від 27.03.2013 №261 «Деякі питання організації оздоровлення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

55.Постанова КМУ від 15.04.2013 №347 «Деякі питання реалізації статті 26 та частини другої статті 27 Закону України «Про зайнятість населення»;

56.Постанова КМУ від 22.04.2013 №305 «Про затвердження Порядку утворення спеціальних комісій для вжиття заходів щодо запобігання різкому зростанню безробіття під час масового вивільнення працівників»;

57.Постанова КМУ від 05.06.2013 №400 «Про затвердження Порядку формування та ведення переліку суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні, та суб'єктів господарювання, які здійснюють наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні в інших роботодавців».